

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії , політології та міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії**

**Пропаганда Австро-Угорщини та Російської імперії на Східному фронті
Першої світової війни
Кваліфікаційна робота**

Рівень вищої освіти -другий (магістерський)

Виконав:

студент 6 курсу , 601 групи

Козак Андрій Юрійович

Керівник :

кандидат історичних наук ,

асистент Глібіщук М. В.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол No ____ від _____ 2025 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Сич О. І.

Чернівці 2025

**Козак А. Ю. «Пропаганда Австро-Угорщини та Російської імперії
на Східному фронті Першої світової війни»**

**Спеціальність – Історія та археологія (032), Чернівецький національний
університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2025**

Анотація

У даній дипломній роботі досліджено специфіку пропаганди на Східному фронті Першої світової війни — одному з найбільш складних та багатонаціональних театрів воєнних дій. У роботі проаналізовано основні напрями інформаційного впливу Австро-Угорської та Російської імперій, зокрема зміст фронтових листівок, матеріали преси, офіційні звернення та інших комунікативних інструментів. Показано, що пропаганда на Східному фронті мала власну динаміку розвитку, відрізнялася за формою й методами від західноєвропейських практик та була тісно пов'язана з етнічним розмаїттям регіону, політичними очікуваннями місцевого населення та стратегічними потребами ворогуючих сторін. Особливу увагу приділено формуванню образу ворога, мобілізаційним наративам та інформаційній боротьбі за вплив на солдатів і цивільних.

Ключові слова: Перша світова війна, пропаганда, Східний фронт, Австро-Угорська імперія, Російська імперія.

**Kozak A. U. « Propaganda of Austria-Hungary and the Russian Empire
on the Eastern Front of World War I"»**

**Specialty – History and Archaeology (032), Chernivtsi National
University named after Yu. Fedkovych. Chernivtsi, 2025**

Abstract

This thesis explores the specifics of propaganda on the Eastern Front of World War I, one of the most complex and multinational theaters of war. The paper analyzes the main directions of information influence of the Austro-Hungarian and Russian empires, in particular the content of front-line leaflets, press materials, official appeals and other communication tools. It is shown that propaganda on the Eastern Front had its own dynamics of development, differed in form and methods from Western

European practices and was closely related to the ethnic diversity of the region, political expectations of the local population and strategic needs of the warring parties. Special attention is paid to the formation of the image of the enemy, mobilization narratives and information struggle for influence on soldiers and civilians.

Keywords: World War I, propaganda, Eastern Front, Austro-Hungarian Empire, Russian Empire.

Заява

Студента Козака Андрія Юрійовича

Номер студентської книжки: 244979

Я заявляю, що наукова робота «Пропаганда Австро-Угорщини та Російської імперії на Східному фронті Першої світової війни»

Була підготовлена виключно мною:

А. Не порушує авторські права третіх осіб у відповідність із законом про авторське право.

Б. Повністю або частково була використана в якості основи для отримання диплому про вищу освіту або наукового ступеня мною чи іншою особою.

Крім того, я заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи збігається з друкованою.

Даною заявою я підтверджую, що був, проінформований, про права та обов'язки студента, Університету, про правила, що стосуються перевірки оригінальності наукових робіт. Тому я заявляю, що я згоден, на обробку моїх письмових робіт у відповідності з антиплагіатними процедурами Університету, а також на архівування цих робіт в базі даних інтернет системи Turnitin Similarity згідно з антиплагіатними правилами і процедурами Університету.

Я також свідомий, того, що у випадку, якщо робота написана мною, за рішенням Комісії університету буде містити факти, які суперечать умовам зазначеним у цій заяві, або, якщо коефіцієнти виходять за межі гранично допустимих норм (згідно **Додатку 2**), робота буде повернута на доопрацювання.

05.12.25

Підпис

Розділ I. Пропаганда як історико-соціальне явище.....	12
1.1 Теоретичні основи військової пропаганди.....	12
1.2 Історична еволюція пропагандистських технологій XIX-XX ст.....	20
Розділ II. Пропаганда Російської імперії на Східному фронті.....	34
2.1 Формування пропагандистських наративів та агітація серед слов'ян в перші місяці війни.....	34
2.2 Пропаганда священної оборони та жертвності в умовах Великого відступу	39
2.3 Пропагандистська діяльність Російської імперії під час Брусиловського прориву.....	46
2.4 Криза пропаганди в умовах революційних настроїв (кінець 1916- початок 1917 років).....	51
Розділ III. Пропаганда Австро-Угорщини на Східному фронті.....	56
3.1 Пропаганда на початковому етапі війни. Образ Австро-Угорської імперії як захисниці європейської цивілізації.....	56
3.2 Пропаганда урядових структур Австро-Угорщини під час Горлицького наступу.....	61
3.3 Пропаганда в умовах морального занепаду та виснаження імперії (1916 початок 1917 років).....	69
Висновки.....	80
Список використаної літератури.....	82
Додатки.....	87

Вступ

Актуальність. Перша світова війна стала періодом, коли пропаганда вперше набуває систематизованого та організованого характеру. Власне в цей період пропаганда стала невід'ємною складовою військової стратегії та починає проникати в усі сфери суспільного життя. Саме в роки Першої світової війни відбулось усвідомлення, що інформаційне зіткнення між країнами є не менш важливим чим зона бойових дій. За допомогою пропаганди країни прагнули залучати максимально населення для участі у війні, формувати образ противника впливати на громадську думку в потрібному руслі. Першою світовою війною був закладений фундамент основних принципів військової пропаганди, що застосовувались згодом в часи Другої світової війни та усіх подальших військових конфліктів протягом XX ст.

Виняткового значення набуває дослідження пропагандистського зіткнення двох багатонаціональних імперій тим, що Східний фронт залишається мало вивченою темою серед дослідників. Слід зауважити, що на відміну від західного фронту. Протяжність фронту вздовж Східної Європи сягала більше тисячі кілометрів етнічна та національна складова якого була надзвичайно різноманітною, що значно ускладнювало пропагандистську діяльність для обох імперій. Бойові дії відбувались на територіях сучасної України, Польщі, Литви, Білорусі. Протягом Великої війни між Російською імперією та Австро-Угорщиною велись запеклі бої проти одне одного. Обидві імперії прагнули завоювати не лише територію, а і прихильність місцевого населення з урахуванням різної національної та релігійної ідентичності.

Передусім актуальність дослідження цієї теми підсилюється в умовах теперішньої російсько-української війни. Витоки методів сучасного інформаційного протистояння проходять ще з часів Першої світової війни. А саме поширення дезінформації та маніпулятивних повідомлень, формування негативного образу противника, підтримка морального стану армії та цивільного населення, поширення міфу про «історичну або визвольну місію».

Аналіз пропагандистських практик Першої світової війни допоможе глибше зрозуміти механізми інформаційного впливу, що є надзвичайно актуальними на теперішній час.

Мета. Проаналізувати особливості пропагандистської діяльності Російської імперії та Австро-Угорщини на Східному фронті Першої світової війни.

Завдання дипломної роботи є наступні:

- Визначити зміст, функції, засоби пропаганди під час Першої світової війни.
- Проаналізувати пропагандистську структуру, яка функціонувала у Російській імперії та Австро-Угорщині на Східному фронті.
- Встановити зміст пропагандистської діяльності владних органів Російської імперії та Австро-Угорщини на Східному фронті у роки Великої війни
- Узагальнити наслідки інформаційного протистояння двох імперій.

Об'єктом дослідження – ідеологічно-пропагандистське протистояння між Австро-Угорщиною та Російською імперією на Східному фронті у роки Першої світової

Предмет дослідження - зміст та особливості пропагандистської політики урядів Австро-Угорщини та Російської імперії на Східному фронті Великої війни.

Хронологічні межі. Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1914 до 1917 р. Нижня межа обумовлена початком військових баталій Першої світової. Верхня межа зумовлена подіями Лютневої революції в Російській імперії, що спричинила докорінну зміну політичного ландшафту та інформаційної політики.

Територіальні межі: включають регіон Східної Європи, включаючи сучасні території України, Польщі, Білорусі та частково Литви де здійснювалась пропагандистська діяльність та відбувались бойові дії.

Історіографічний огляд. Історіографія проблематики пропаганди під час Першої світової війни займає помітне в історичній науці. Вона пройшла кілька етапів свого розвитку - від перших спроб осмислення пропаганди як явища до сучасних міждисциплінарних досліджень. Хронологічний підхід дозволяє нам простежити як відбувалась послідовна еволюція наукових поглядів на дослідженні феномену пропаганди під час Першої світової війни. В міжвоєнний період одним з перших внесків було зроблено Г.Ласвеллом його праця "Propaganda Technique In World War I" (1927) вважається класичним дослідженням феномену та змісту пропаганди під час Першої світової війни. Слідом за Ласвеллом потрібно згадати Артура Посонбі та його працю "Falsehood in War-Time: Containing an Assortment of Lies Circulated Throughout the Nations During the Great War" (1928). Посонбі було розвінчено багато брехливих та перебільшених повідомлень, щодо військових злочинів, які поширювались виключно з маніпулятивною метою.

Після Другої світової війни західна історіографія зосереджувалась переважно на формуванні загальної теорії пропаганди чим на дослідженні окремого її аспекту під час Першої світової війни. З цього періоду слід згадати дослідження французького соціолога Ж. Еллюля та його працю "Propaganda: The Formation of Men's Attitudes" (1962). Автором було запропоновано теоретичну модель пропаганди як соціального-психологічного механізму формування громадської думки. Також варто згадати Д. МакКвейла та його дослідження "Mass Communication Theory" (1983). В цей період доволі активно формувались теорії масової комунікації, якими була сформована методологічна основа для подальших досліджень окремих пропагандистських практик під час Першої світової війни.

Радянська історіографія розглядала пропаганду через призму ідеологічних наративів: «імперіалістичної війни між Антантою та Троїстським союзом», «буржуазної брехні», «гноблення трудящих». Відповідно її цінність дл

дослідження механізмів пропаганди під час Першої світової війни є доволі обмеженою.

На початку ХХІ ст інтерес до військової пропаганди та зокрема пропаганди під час Першої світової війни суттєво зростає. Необхідно згадати про важливий внесок дослідниці Анни Мореллі та її праці "*Principes élémentaires de propagande de guerre*" (2001) . Мореллі було проаналізовано досвід країн Першої світової війни та подальших військових конфліктів протягом усього ХХ ст та виокремлено десять фундаментальні принципів військової пропаганди.

В цей період починають з'являтися перші комплексні дослідження присвячені саме Східному фронту. Одним з перших внесків було зроблено Ліулевічюсом та його монографією "*War land on the Eastern Front : culture, national identity and German occupation in World War I*" (2009) в якій автором проаналізовано досвід німецької окупації на території Східної Європи та зокрема пропаганди серед місцевого населення. Автором Корнуоллом та його працею "*The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds*" (2000) проаналізовано пропагандистську систему Австро-Угорської імперії на Східному фронті. Автор Вотсон та його дослідження "*Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary in World War I*", (2014) розглянуто роль пропаганди та її значення на Східному фронті.

Важливий внесок у висвітлення проблематики пропаганди на Східному фронті зроблено автором Асташовим основні монографії. Дослідником детально проаналізовано систему пропагандистських інституції Російської імперії та їхнього впливу серед цивільного населення та армії. Крім того автором було зібрано величезний обсяг джерельної бази для дослідження, а саме фронтові пропагандистські листівки обох ворогуючих імперій.

З українських дослідників пропаганди на Східному фронті слід згадати автора Мосієнка та його дослідження: «Інформаційне протистояння на Південно-Західному фронті Першої світової війни» (2015), «Азіатський ворог»

образ Російської імперії в австро-угорській пропаганді Першої світової війни» (2023). Автором докладно проаналізовано зміст пропагандистських систем обох ворогуючих імперій. Також у роботах автора чимало місця присвячено пропагандистської діяльності на українських територіях.

Також слід згадати найновіші праці сучасної історіографії Бородзея, Гурного «Der vergessene Weltkrieg. Europas Osten 1912–1923» (2018) та «Forgotten Wars. Central and Eastern Europe, 1912–1916» (2021), які стосуються Східної Європи та її ролі в Першій світовій війні та зокрема пропагандистської діяльності на цих територіях.

Таким чином, історіографічна база з проблематики пропаганди під час Першої світової війни охоплює величезний та різноплановий масив досліджень. Однак слід зауважити, що проблематики пропаганди Австро-Угорщини та Російської імперії на Східному фронті залишається недостатньою дослідженою темою. Що зумовлює актуальність подальшого дослідження даної проблематики.

Аналіз основних джерел. Джерельна база магістерської роботи включає широкий діапазон матеріалів різного походження та змісту, які можна розділити на декілька груп:

Першу групу джерел становлять документи нормативно-державного характеру. Маніфест Миколи II від 20 липня (1 серпня) 1914 року став одним з перших урядових звернень до народу з ідеологічним обґрунтуванням причин вступу Російської імперії в Першу світову війну. Аналогічним став маніфест «До мого Народу» цісаря Австро-Угорської імперії Франца-Йосифа I за 29 липня 1914 року.

Другу та найбільш об'ємну групу джерел складає періодика та публіцистика. Періодичні видання були найбільш доступним каналом розповсюдження пропагандистських матеріалів. Ключовими виданнями Російської імперії на той час були: «Русское слово», «Новое время», «Русский ведомости», «Трудова газета». Газетні публікації містили переважно перебільшену інформацію з фронту, возвеличували власну армію та принижували або взагалі замовчували

успіхи противника. З основих періодичних видань Австро-Угорської імперії становлять: «Reichspost», та «Nordböhmisches Volks-Blatt». Випуски газетних публікацій переважно починались з короткого змісту основних подій на фронті та формували негативний образ противника. Окремо слід зазначати про періодичні видання XIX- поч XX ст, а саме «The Times», «Illustrated London News», «Tanin», які дозволяють нам простежити історичну еволюцію пропагандистської складової від Наполеонівських війн до Першої світової війни.

Третю групу джерел становить мемуарна література, яка носить переважно суб'єктивний характер, проте є цінним джерелом інформації та дозволяє нам побачити картину війни очима її безпосередніх учасників. Спогади О. Брусилова [2] та А. Денікіна [3] містять цінну інформацію про стратегічні рішення командування на місцях та моральний занепад російської армії в умовах затяжної війни. Особистий щоденник Миколи II дозволяє нам побачити Першу світову війну очима російського керівництва.

З боку Австро-Угорської імперії важливу цінність становлять мемуари керівника генерального штабу Макса Ронге, що містять унікальний матеріал роботи австрійських спецслужб під час Першої світової війни. Спогади німецьких військових діячів Макса Гофмана та Еріха Людендорфа дають змогу побачити як відбувались основні бойові дії на Східному фронті очима командування. Крім того вони дають змогу простежити як відбувалась поступова військова залежність Австро-Угорської імперії від Німеччини.

Четверту групу джерел складають візуальні зображення, які є надзвичайно важливим джерелом інформації пропагандистського зіткнення обох імперій. Візуальні матеріали дають змогу простежити як карикатури та плакати сприяли формуванню негативного образу противника протягом усієї війни та водночас прагнули підвищити моральний стан цивільного населення та армії в умовах провалів на фронті. Пропагандистські листівки, які поширювались в окопах дають змогу побачити, як обидві імперії прагнули деморалізувати противника.

Таким чином, джерельна база дослідження є різноманітною та охоплює матеріали нормативно-державного характеру, періодичні видання, мемуарні

свідчення та візуальні зображення. Які у комплексі дають змогу відтворити зміст пропагандистського зіткнення Російської імперії та Австро-Угорщини на Східному фронті Першої світової війни.

Розділ I

Пропаганда як історико-соціальне явище

1.1 Теоретичні основи військової пропаганди

Пропаганда є одним з провідних засобів ведення війни основний зміст якої полягає: впливом на громадську думку, формування образу ворога, мобілізацію власних ресурсів для боротьби, та підтримкою високого морального духу серед армії та цивільного населення. Держава застосовує військову пропаганду для виправдання ведення бойових дій задля повної перемоги над противником та об'єднанням суспільства. Щоб пропаганда досягла своїх фундаментальних цілей першочергово вона повинна викликати сильну емоційну реакцію серед населення: страх, ненависть, жертівність, патріотизм. Військова пропаганда ставить перед собою низку провідних функцій одні з головних є мобілізації населення для служби в армії, праця в тилу. Внаслідок військової пропаганди у громадянина викликається почуття обов'язку перед країною з готовністю винести всі тяготи та незгоди війни до цілковитої перемоги над противником.

Протягом усієї війни моральний дух серед цивільного населення та військових повинен бути високим тому з огляду на це агітаційні матеріали поширюють інформацію про непереможність власних військ. Зображуючи їх як героїв, що ведуть праведну боротьбу, образ ворога ж піддається демонізації та зображується агресором або варваром, що несе загрозу тим самим, зумовлюючи ненависть до противника і служить стимулом для ведення бойових дій.

Анна Мореллі виходячи з власних дослідження досвіду військових конфліктів XX ст і зокрема Першої світової війни змогла виокремити певні закономірності та схожі механізми військової пропаганди, якими користуються обидві сторони конфлікту, узагальнюючи їх до десяти основних принципів:

1. Ми не хочемо війни, ми тільки захищаємось.
2. Наш противник несе повну відповідальність за війну.
3. Лідер наших ворогів — втілення зла за своєю природою та має обличчя диявола.
4. Ми захищаємо шляхетну справу, а не свої корисливі інтереси

5. Ворог цілеспрямовано робить звірства, якщо ми робимо помилки, то це ненавмисно.
6. Противник застосовує заборонену зброю.
7. Ми зазнаємо мало втрат; втрати противника величезні.
8. Нашу справу підтримують визнані інтелектуали та художники.
9. Наша справа свята.
10. Хто сумнівається в нашій пропаганді допомагає ворогів та є зрадником [56, ст 27].

Вальтер Ніколай голова ідеолог німецької військової пропаганди під час Першої світової війни відзначив основоположні чинники за допомогою, яких пропаганда буде максимально ефективною:

-Пропаганда повинна бути звернена до мас, причому в першу чергу до малоосвічених.

-Пропаганда має бути зрозумілою та доступною для мас тобто змістовно має бути елементарною.

-Пропагандистські ідеї необхідно доносити до адресата наполегливо, рівномірно та протягом тривалого часу.

-Пропаганда повинна апелювати не до розуму та здорового глузду, а насамперед до почуттів. [57, с. 110]

Військову пропаганду ми можемо розділити на різні типи залежно від її основних цілей:

- Внутрішня пропаганда, яка спрямована на власне населення головною метою якої є насамперед формування відчуття спільної справи для перемоги над ворогом. Проводиться агітація максимального залучення всієї нації для участі у війні і створенню міцного тилу.

- Зовнішня пропаганда, що направлена на створення власного привабливого образу в очах міжнародної спільноти та повної дискредитації і демонізації противника. Головне спрямування було для залучення переважно нейтральних країн на свій бік та сформуванню диявольського вигляду ворожої країни у світі. Яскравим прикладом такої пропаганди є вступ США у Першу світову війну на

боці Антанти завдяки потужній англійській пропаганді і створення негативного образу Німеччини як відсталого країни, що не дотримується звичаїв війни.

- Пряма пропаганда, яка відкрито показує і не приховує свою пропагандистську складову та певну мету як скажімо інформаційний заклик вступати до армії та активно працювати в тилу для перемоги.

- Непряма пропаганда навпаки ставить за ціль вплинути та викликати потрібний ефект непомітно через літературу, театральну виставу, кіно, музику перш за все за допомогою культури та мистецтва і вона виявляється напрочуд ефективною внаслідок неприхованої форми у вигляді розваги ненароком закріплює пропагандистський ефект.

За рівнем походження пропаганду можна поділити на:

- Біла пропаганда повідомлення походить з офіційних каналів містить зазвичай правдиву інформацію, проте піддається цензурі з боку держави.

- Сіра пропаганда джерело походження інформації сумнівне, невизначене і не має підтвердження. До прикладу чутки про німецькі звірства над цивільним населенням у Бельгії інформація не мала як такого офіційного підтвердження і посилювалась здебільшого на очевидців, однак чудово допомогла у формуванні негативного образу Німеччини.

- Чорна пропаганда навмисне та цілеспрямоване виготовлення та поширення дезінформації для ведення в оману. У більшій мірі має на меті вплинути на противника для його подальшої деморалізації приміром шляхом поширення чуток про капітуляцію. [50].

З розвитком нових технологій масових комунікацій пропаганда під час Першої світової війни набула масового та системного характеру. Тотальний контроль ЗМІ та створення державою власних спеціалізованих пропагандистських органів використання газет, журналів, плакатів, карикатур, листівок, брошур, театру, кінематографу.

Пропаганда почала впливати на всі сфери суспільного життя, формувати громадську думку виправдовувати ведення бойових дій та вимагала повної мобілізації всіх ресурсів для ведення війни. Власне в Першу світову війну

пропаганда стала ключових елементом військової стратегії для впливу всередині держави так і поза її межами. Пропаганда стала тотальною, підпорядковуючи всі верстви суспільного життя. Війна мала відмінності від усіх попередніх та вимагала максимального залучення всієї нації та державних ресурсів. Вперше над засобами масової інформації встановлювався державний контроль, були створені цілі спеціальні структури, які працювали над змістом пропагандистських матеріалів та займалися їх розповсюдженням.

Преса під час Першої світової війни була одним з провідних механізмів впливу на формування громадської думки завдяки доступності в поширенні газет та журналів вони стали одним з основних джерел інформування. Над друкованим засобами масової інформації був встановлений державний контроль та запроваджувалась цензура. Видання повинні були дотримуватись державних вказівок зокрема було заборонено поширювати інформацію такого характеру: провали на фронті, пересування військ, справжні військові втрати, пацифістські настрої, критика уряду. Видавництва, які намагались поширювати альтернативні повідомлення, що були несумісні з державною риторикою заборонялись та піддавались репресіям.

Інформація, яка публікувалась в пресі повинна була дотримуватись чітких наративів пропаганди:

1. Створення демонічного образу противника, що поставав диким варваром, який несе загрозу і не дотримується жодних правил війни, вчиняє звірства та жорстокість над цивільним населенням.
2. Висвітлення власної армії як героїв, що захищають праведні цілі публікація подвигів солдат, які готові на все заради перемоги.
3. Агітація населення для праці в тилу для життєдіяльності економіки та задоволення потреб у військовому виробництві. Заклики жінок приєднуватись до роботи на заводах та підприємствах для перемоги.
4. Критика уряду, антивоєнні настрої населення і заклик до миру, зображували як зраду державних інтересів. [48]

Завдяки контролю над друкованими засобами масової інформації та чітким інструкціям держава впливала на громадську думку в потрібному напрямку.

Одним з самих простих та швидких у виконанні засобів впливу на маси стали карикатури та плакати вони швидко викликали потрібні емоції через швидке сприйняття зображення та короткого тексту в гумористичному стилі.

Карикатури мали на меті висміяти або дискредитувати ворога з політичним змістом або зобразити у вигляді загрози. Країни поставали у вигляді певної тварини, яка символізувала їх, наприклад Російська імперія у вигляді ведмедя Велика Британія бульдогом.

Карикатури можна поділити на декілька категорій:

- Зображення ворога та лідера у вигляді демона або хижої тварини для пробудження відчуття ненависті серед мирного населення.
- Власний лідер та армія поставали як сильні та непереможні, що мало на меті тримати високий моральний дух для ведення подальшої боротьби.
- Імператори, політики ворожої країни ставали об'єктом глузування виглядали слабими та нікчемними.

Загалом, карикатури були різні це лише основна категорія самих поширених та ефективних. Плакати же містили блискуче та яскраве зображення та влучний текст, що кидалось в очі перехожим їх можна було побачити у місцях великого скупчення людей. Одні з найвідоміших плакатів були ті що закликали вступати до армії британський плакат «Your Country Needs You». Та американський плакат «I Want You for U.S. Army».

Плакати виконували ті же функції, що і карикатури демонізували противника, піднімали моральний дух серед населення та військових, висміювали ворога, протиставляли себе як мужніх героїв.

Яскраві візуальні зображення та невеличкий текст зробили карикатури та плакати вельми ефективним засобом пропаганди, який швидко розповсюджував завдяки своїй простоті потрібні наративи та надихав населення на подальшу підтримку війни.

Кіно до початку Першої світової війни тільки починало набирати оберти, проте війна стала каталізатором розвитку кіноіндустрії наприклад саме під час війни відбулось зародження жанру документального фільму. Державна пропаганда усвідомила важливість кіно для впливу на населення завдяки простій формі як ефектне візуальне зображення, музика та необхідні наративи та масовий показ фільмів у кінотеатрах, військових частинах, селах, школах навіть безпосередньо у зоні бойових дій.

Були створені державні структури, що займались безпосередньо виробництвом та розповсюдженням кіноматеріалів. Фільми піддавались цензурі як і все інше та створювало потрібну картинку війни для глядача кадри, що демонстрували війну в не потрібному світлі як правило вирізались. Кіно поширювало стандартні для військової пропаганди принципи: демонізація ворога, висвітлення власної армії тільки у позитивному світлі та інші чіткі усталені наративи.

Саме під час Першої світової війни кіно перетворилось на сильний інструмент пропагандистської державної машини. Фільми охоплювали велику аудиторію, починаючи від простого селянина закінчуючи інтелегенцією кіно, що до війни носило переважно розважальний характер трансформувалось у маніпулятивний механізм, який глибоко проникав у свідомість глядачів та закріплював потрібне бачення війни та виховував патріотичні настрої населення заклик до мобілізації та інше. Таким чином, кіно перестало бути тільки розвагою, а перетворилось на сильний та масовий засіб інформаційного впливу війна заклала основи і бачення кіно як засобу пропагандистської діяльності.

Пропаганда в Першій світовій війні щоб отримати максимальну ефективність брала до уваги, які краще закласти меседжи для певної аудиторії на основні групи населення були сформовані певні шаблони пропагандистського впливу. У зв'язку з масовою мобілізацією чоловіків на фронт жінкам довелося взяти на себе їхні обов'язки по праці на фабриках та багатьох інших чоловічих установах. Пропаганда зображувала жінок, що героїчно працюють з усією віддачею та тримають мійний тил їхній внесок в перемогу оцінювався на

одному рівні з солдатами, що б'ються на передовій. На плакатах зображували жінок в робочому одязі, що працюють на заводах виготовлять боєприпаси, жінок, що героїчно евакуюють під обстрілами поранених з поля бою, сестрами милосердя, що доглядають за солдатами роль та соціальний статус жінки у суспільстві значно виріс.

Самий основний та пріоритетний напрям пропаганди був направлений на дітей та молодь. Освітні заклади стали місцем системної пропагандистської діяльності для дітей на уроках історії вчителі проповідували патріотизм, розповідали про героїчну власну армію та їхні подвиги, тим самим мотивуючи в майбутньому стати військовим, писалися листи солдатам для їхньої підтримки. Пропаганда в освіті повинна була закласти у свідомості дітей героїчний образ солдата власної армії сформувати почуття обов'язку перед країною та нацією та готовність піти на жертви заради держави, ворог повинен був виглядати в очах як безумовне зло.

Проте більш важливими та корисними були учні старших класів та студенти на відміну від попередньої категорії на них пропагандистський акцент був більшим у зв'язку з можливістю подальшого їхнього вступу до армії. Заклики на основі відомого плакату «Your Country Needs You», і інші плакати на військову тематику на яких було видно сміливого та відважного солдата повинно було викликати бажання приєднатись. Війна всіляко романтизувались ще до початку Першої світової війни, тому подібні лозунги попадали точно в ціль.

Через культуру та за допомогою різних військово-патріотичних віршів, спеціальної літератури з різними історіями про хоробрість солдатів все це робились з урахуванням вподобань потенційної аудиторії завдяки цьому була сформована молодь яка чітко розуміє хто ворог та усвідомлює свій обов'язок служити та захищати батьківщину. Були створені спеціальні організації мілітарного типу, що проводили військову підготовку для майбутньої участі у війні, винятковим попитом вони користувались у Німеччині.

Одними з самих важливих для держави та самою чисельною частиною населення були селяни та робітники. З огляду на те, що рівень освіченості був вкрай на низькому рівні досягнути пропагандистського впливу було не важко. Саме вони були визначальною масою людей, якими поповнювалась армія, та тримався тил. Плакати були самою простою та доступною формою поширення для селян та робітників потрібних меседжів вони закликали тримати міцний тил активно допомагати фронту, забезпечувати сільськогосподарською продукцією. Плакат: "The man behind the man behind the gun" акцентував увагу на тому, що робітник який працює в тилу та солдат, який воює мають рівноцінний внесок у перемогу всі вкладають свою частку у спільну справу однаково. Плакати зі зображенням ненависного ворога, який не щадить нікого викликали сильну ненависну реакцію та заохочували активніше працювати не жалітись та витримати незгоди війни також зображення на яких солдати та тил мають бути максимально об'єднані заради спільної мети. Робітники часто страйкували, оскільки зарплати стояли на одному місці ціни зростали ближче до кінця війни з'явилися антивоєнні настрої серед населення їхні дії розцінювались як зрада державних інтересів та вимагали не робити цього, а робити все щоб перемогти ворога. [48]

Пропаганда в Першій світовій війні стала масовим явищем та потужною інформаційною зброєю, яка починалась від малої вікової групи та шкільного класу до дорослих робітників за роботою на фабриці. Для кожної частини була підібрана правильна емоційна реакція та вподобання для дітей це були героїчні розповіді про власну армію та приклади з минулого країни, для більш старших військова підготовка та престиж військової служби та відчуття причетності до великої справи, робітники та селяни ставали локомотивом кування перемоги та підтримки солдат з тилу. Все це доволі вдало працювало, оскільки не було когось менш важливого когось більше абсолютно всі на своєму місці виконували свої завдання заради однієї мети.

1.1 Історична еволюція пропагандистських технологій XIX-XX ст

Протягом усього XIX і початку XX ст. військова пропаганда почала формуватись і вдосконалюватись. Починаючи з епохи наполеонівських війн були закладені основні методи пропагандистських технологій, які стали майбутнім прообразом для ведення тотальної пропагандистської машини під час Першої світової війни.

Наполеон Бонапарт був одним з найбільших майстрів пропаганди своєї епохи та приділяв потужну увагу створення власного іміджу, приділяючи увагу всьому що попаде під руку від преси та театру до уніформи та меблів. Наполеон один з перших державних діячів, який використав всі доступні на той час методи комунікації для впливу на маси його по праву можна назвати першим сучасним пропагандистом в класичному розумінні цього слова. Одним з перших спроб поширення пропаганди стали щоденні бойові бюлетені чий зміст був заповнений славетними перемогами для підтримки морального духу французької армії.

У зв'язку з цим були створені військові газети, які роздавались виключно військовим. З часом бюлетені публікувались на більш масового читача, починаючи від простого селянина закінчуючи закордонними лідерами, які завзято розповсюджувались по всій Франції. Наполеона возвеличували як могутнього лідера, що долає будь-які труднощі маючи на меті створити культ героя, редактори газет розуміли, що викликає суспільний інтерес як от зображення лідера, що годинами їздить верхи на коні під дощем. Бюлетені мали гарний попит та з часом серед парижан почав ходити жарт: "Брехати як бюлетень".

Після коронація Наполеона в 1804 році щоденно видавалось сімдесят газет, і з часом їх кількість зменшилась до чотирьох редакторів зачинених газет звинувачували в поширенні брехні, та розповсюдженні англійської пропаганди. Преса є одним з самих простих та доступних каналів для поширення ідей в маси. Імператор ширив власний образ та революційні ідеали зокрема за допомогою мистецтва, театру, медальйонів.

За час наполеонівської доби в Луврі було представлено близько вісімдесят портретів імператора, які зображували найславетніші перемоги генерала. Наполеон став в один ряд з Олександром Македонським, Карлом Великим, наприклад в одній з картин художника Жак-Луї-Давида імператор героїчно на коні перетинає Альпи тим самим проводиться паралель між ним та полководцем Ганнібалом. Художникам надавалися точні вказівки до найменших деталей як писати картини.

Завдяки цьому Наполон створив власний ідеалізований образ славетного полководця, та захисника революційних цінностей. Портрети мали на меті показати велич та силу духу імператора тим самим, укорінити його авторитет у свідомості суспільства.

Наполеон бачив, яку здібність має театр для впливу на свідомість та часто використовувався як засіб незгоди з політичним режимом і встановив строгу цензуру за виставами. У 1807 році було встановлене офіційну цензуру, було обмежено щорічну кількість вистав та встановлено держаний контроль. Зміст п'єс, що піддавали критиці Наполеона або Франції був змінений або заборонений. На сценах театрів щоденно зображувались військові перемоги французької армії, яка несе підкореним народам свободу та революційні цінності. Постановки неодноразово звертались до сюжетів античної доби та возвеличували Наполена з славетними правителями минулого як наприклад Олександр Македонський.

Наполеона з самого початку зрозумів важливість пропагандистської складової для підтримки власного режиму та консолідації населення була створена чітка система принципів для впливу на масову свідомість та використання всіх доступних методів: преса, мистецтво, театр, повсякденні речі та інші. Наполеон створив власний культ славного полководця, розповсюджуючи відомості про непереможність французьких військ, які визволяють народи від іноземного гніту та несуть свободу. Завдячуючи державному контролю над інформацією та цензурою цього вдалось досягти.

Наполеонівська пропагандистська кампанія мала тривалий вплив на колективину пам'ять незважаючи на постійні та безперервні війни після таких революційних потрясінь імператора любили та шанували. Наполеон продемонстрував, що війни виграються не тільки мушкетами та артилерією на полі бою, а ще друкованим словом, картиною, медальйоном що є не менше потужнішою зброєю для перемоги. [59, с. 145-158]

Кримську війну 1853-1856 ми можемо по праву називати першою сучасною війною на відміну від попередньої епохи відбувається розвиток нових технологій комунікації: винайдення телеграфу, який дозволяв спілкуватись на відстані та передавати швидко інформацію з поля бою.

Розвиток фотодрукування, ілюстрацій, карикатур, військової журналістики всі відомі нам технології та засоби з Першої світової війни почали зароджуватись саме під час подій Кримської війни. Війна представлялась як зіткнення двох різних світів відсталого деспотичного варвара Росію в протигагу демократично-цивілізованому Англо-французькому союзу.

Преса Великої Британії впливала на населення формуванням негативного образу свого противника випуск лондонських новин на початку війни яскраво це демонструє: "Імператор Росії, з презирливою зухвалістю, невідповідною його становищу злий порушник світового миру імператорський варвар, чий претензії є образою для Європи та образою правильних почуттів і здорового глузду людства боротьба негайно розпочнеться, і найпалкіше бажання, найщиріша молитва кожної чесної людини в цивілізованому світі сформується за якнайшвидше падіння імператорського варвара". [6].

Російська імперія прагнула розширити сферу впливу на Близькому Сході в ході війни, що явно порушувало баланс сили в Європі. В протигагу цьому англо-французький альянс зображував свою боротьбу як священну місію за справедливість для миру у всьому світі. "Чинячи опір злочинним задумам царя проти володінь його сусіда [Туреччини], британська та французька нації не просто чинять опір амбіціям безпринципного деспота, який ставить під сумнів

усі міркування справедливості, а й беруть зброю на захист священного принципу, від визнання якого залежить спокій і цивілізація світу".[7].

Російську армію протягом усієї війни британська преса принижувала та зображувала як відсталих варварів, що не дотримуються жодних правил війни та добивають поранених солдат. Один з випусків The Times розповідав про воєнний злочин: "У шпиталях збирають докази варварства росіян на полі бою щодо наших поранених... Я знаю один випадок, коли офіцер, якого попередньо збили з коня пострілом з мушкета в коліно, отримав не менше 16 багнетних поранень, крім того, його побили кінцем мушкетів, перебуваючи сам у руках ворога та зовсім беззахисний".[35]

Для деморалізації противника Велика Британія опубліковувала інформацію про нелюдське ставлення командирів російської армії до своїх солдат. Верхівка командування просто кинула своїх поранених солдат, які віддано виконували свій обов'язок та служили своєму царю тепер змушені помирати жахливих умовах. "У довгій низькій кімнаті, що підтримувалася квадратними колонами з арочним вигином зверху, і тьмяно освітлювалася крізь розбиті та незасклені віконні рами, лежали поранені росіяни, яких покинув напризволяще їхній генерал... ці бідолахи, які служили своєму люблячому другу та господареві, царю, але надто добре, були приречені на свою жахливу долю... що ж мали відчувати поранені, які були змушені все це терпіти і які померли без руки, яка б дала їм склянку води, чи голосу, щоб сказати їм одне добре слово?" [7].

Кримська війна стала першим справжнім інформаційним протистоянням між державами в цей же час почали зароджуватись карикатурні зображення на противника. Для негативного формування свого ворога Російську імперію зображували у вигляді загрозливої тварини карикатура "Турція в небезпеці" Містила зображення російського ведмідя, який під час суперечки щодо святого місця погрожує Османській імперії [Див. Додаток А]. Нерідко для пропаганди через карикатурні зображення звертались до біблійних сюжетів.

До прикладу одна з них зображувала російського царя Миколу I у вигляді велитня Голіафа в протиставлення маленькому Давиду, який символізував

Туреччину. [Див. Додаток Б]. Також в цей з'являються карикатури, що глузували з противника одна з них "Розколота корона в Криму" [Див. Додаток В] зверталась до річної облоги Севастополя англо-французьким альянсом налякана ворона у вигляді , що крокувала назад представляла поразку російської армії.

Таким чином, Кримська війна стала першим справжнім європейським інформаційним протистоянням між державами. Преса та карикатури почали виконувати свою пропагандистську функцію і формувати негативний образ противника розставляти акценти в протигагу боротьби цивілізації проти варварства. Саме в цей період зароджуються ключові пропагандистські методи, та технології, які з часом будуть тільки вдосконалюватись.

Наступною європейською війною з пропагандистським протистоянням стала Франко-пруська війна 1870-1871 років безпосереднім поштовхом до початку війни була інформаційна провокація. Після опублікування відредагованої німецьким канцлером Отто-Фон-Бісмарком Емської депеші, що містила холодну та негативну відповідь: "Його Величність король відмовився прийняти посла ще раз і наказав йому через ад'ютанта повідомити, що Його Величність не має більше чого повідомити послу".[36] В німецькій армії ад'ютант відповідав штабному офіцеру, проте французьким перекладом трактування відповідало як унтерофіцер. У зв'язку з використанням Бісмарком слова ад'ютант французьке самолюбство було сильно принижено. Згодом у Франції сильно загострились національні почуття парижани мобілізувались та вимагали почати війну через образу їхнього посла, оскільки преса опублікувала інформацію зразу на наступний день 14 липня 1870 року в день національного свята взяття Бастилії.

Франко-пруська війна стала першою в якій за допомогою повітряних куль почали поширювати пропагандистські листівки. Під час облоги Парижа французи запустили повітряну кулю з урядовою прокламацією зі зверненням до пруських військ: "Париж кидає виклик ворогові. Вся Франція мітингує. Смерть загарбникам. Дурні люди, невже ми завжди будемо душити один одного заради задоволення та гордості королів? Слава та завоювання – це злочини; поразка

породжує ненависть та бажання помсти. Тільки одна війна справедлива та свята: війна за незалежність". [37].

Під час Франко-пруської війни за допомогою карикатур, що друкувались в сатиричних журналах, газетах кожна сторона конфлікту прагнула висміяти противника та його лідерів. До прикладу одна з карикатур зображувала Вільгельма I та Наполеона III, що сидять за одним столом та грають в карти. Зі супровідним текстом: Отже, мій старий Вільгельм, ти переміг, я прошу моєї помсти, чого ж! Ти завжди програвав, я вже виграв тебе досить.... ось так, віслюку, ось так, лягай спати, лягай спати [Див. Додаток Г]. Карикатура мала на меті висміяти Францію та її військову поразку. Також варто згадати про іншу карикатуру, що символізує облогу Парижу та незламність французького народу. Зміст зображення передавав ультимативні вимоги німецького канцлера Отто-Фон- Бісмарка щодо Ельзасу та Лотарингії, які французи відхиляють. [Див. Додаток Г]

Отже, протягом всього XIX ст інформаційне протистояння між країнами набуло системного характеру. Слід сказати, що Балканські війни (1912-1913) років стали своєрідною генеральною репетицією відпрацювання основних принципів військової пропагандистської машини, що буде використовуватись під час Першої світової війни.

Османська імперія після державного перевороту в січні 1913 року створила Лігу Національної оборони, що стала центром пропагандистської діяльності та мобілізації населення під час Балканських війн. Було створено власну мережу пропагандистських комітетів у провінціях Османської імперії. Мета організації полягала в об'єднанні суспільства задля порятунку Батьківщини. Ліга прагнула за допомогою преси, промов, збору пожертв, комітету добровольчих полків залучати якомога більше населення на добровільній основі для участі у війни.

За ініціативою представників османської еліти був створений жіночий комітет при національній лізі. Жінки переважно займались агітацією та проповідями на місцях з метою пробудження патріотичних та націоналістичних почуттів. До прикладу слід згадати промову Накіє, що закликає до об'єднання османського

суспільства: "Майбутнє, визволення та порятунок нації в руках нації, знову ж таки саме в наших руках... кожна людина нації зберігає статок лише для жертви. Яким би малим він не був, знову ж таки, він належить не окремій людині, а всьому османству". [14].

Інша промова турецької письменниці Фатмі Аліс апелювала до почуття патріотизму та пожертви заради Батьківщини: "Ми не сумніваємося, що всі ваші серця сповнені національного та релігійного патріотизму, і ви всі готові пожертвувати всім, що можете, щоб національна гідність була врятована. Наші чоловіки сприймають смерть за батьківщину та націю як честь. Давайте зробимо так, щоб наші вороги побачили, що турецькі жінки не менше чоловіків, коли йдеться про питання батьківщини, гідності." [5]. Османські жінки прагнули мотивувати та підтримувати своїх солдат, які перебувають у зоні бойових дій. Зокрема з цією метою надсилались телеграми, які підтримували військових у боротьбі та апелювали до релігії: "Брати-солдати! Наша релігія, батьківщина та честь у небезпеці. Якщо ви знищите ворога та врятуєте їх, ви заслужите згоду Аллаха, врятуєте спадщину наших предків, найвеличніших султанів, і честь ваших дочок, і отримаєте молитви ваших матерів. Цього разу мусульманки можуть зустрітись лише з армією, яка знищила ворога та врятувала честь мусульманства та турецькості. Якщо ви втечете від ворога, ви принесете приниження світу мусульманам та тюркизму. Якщо ви втечете від ворога, ви не зможете повернутися, перш ніж розтопчете всіх мусульманок, які були готові померти за свою землю, релігію та честь. Нехай Аллах допоможе вам!" [32]

Османська пропаганда поширювала інформацію про військові злочини свого противника журнал Танін в період Балканських війн опублікував близько 200 різних повідомлень про числені звірства. Здебільшого це була інформація про різанину цивільного населення, грабунок, побиття, згвалтування. До прикладу один з випусків під назвою "Болгарська жорстокість" розповідав про звірства над мусульманськими господарствами, що знаходились на території Болгарії. Зокрема повідомлялось як болгарські солдати вдерлись до мусульманських домогосподарств побили всіх членів родини та забрали всіх дівчат віков від 12

до 18 років до військових кварталів. Болгарських солдат описували жорсткими та справжніми дикунам, що ставились до цивільного населення як до тварин. [31]

Інший випуск журналу Танін з назвою "Болгарська лють " повідомляв , як болгарські військові зневажали мусульманських чоловіків, змушуючи їх виконувати брудні роботи. Крім того випуск описував жорстокість сербів, які зав'язали пов'язку на голові мусульманського чоловіка та водили його по місту наче худобу. Згодом чоловіка побили та погрожуючи вбивством на вернувшись до християнства серби описувались як варвари, що не мають ані краплі людяності. [30]

Отже, ми можемо побачити поступову історичну еволюцію пропагандистських технологій протягом усього XIX ст та початку XX ст. В часи Наполеона пропагандистська складова була переважно зосереджена на культі особистості імператора. Згодом пропаганда почала вдосконалюватись та набувати нових форм та розширювати свій вплив на громадську думку. Ми можемо по праву назвати Кримську, Франко-Пруську та Балканські війни одними з перших європейських інформаційних протистоянь між державами. Саме в Першу світову війну пропагандистська машина стає тотальною, охоплюючи всі версти суспільного життя громадян.

Велика Британія була однією з перших країн, що організувала свою пропаганду в єдиний центр у Лондоні на початку війни на чолі з Чарльзом Мастерманом було створено британське Бюро військової пропаганди Wellington House. Основною метою було поширення антинімецьких пропагандистських матеріалів за допомогою преси, брошур, візуальних зображень поширювались чутки про німецькі звірства у Європі. Зокрема про вбивства цивільного населення, гвалтуванні жінок, окупованої Бельгії розповсюдження таких повідомлень допомогли сформувати образ Німеччини як дикого варвара та залучитись міжнародною підтримкою. Одним з відомих міфів англійської пропаганди задля посилення дискредитації Німеччини стало поширення газетами наративу про розп'ятого канадця якого німецькі військові захопили

полон та повісили на дереві після публікації англійці та канадці стала активно вступати в британську армію. Однак слід сказати, що вагомих доказів на підтвердження такого випадку не було.

Вельми цікавим та популярним повідомленням англійської пропаганди стало поширення новини про нібито німецьку фабрику, яка переробляє тіла загиблих солдатів для виготовлення корму для свиней, мила, добрив, мастильних матеріалів. На підтвердження цього були свідчення очевидців та навіть німецький щоденник, який нібито описував процес роботи фабрики як скидають тіла в котли для переробки. [60, ст 102-114 ст]

Ця історія викликала значу міжнародну реакцію і лише посилювала ненависть до Німеччини. Вже після війни у 1925 році міф про трупну фабрику було розвіяно генералом Джоном Чатрісом як частина британської пропаганди. Також варто згадати про випущений у 1916 році документальний фільм про битву на Сомі, який зображував героїчних британських солдатів та значно підняв моральний дух та користувався дуже великим попитом серед мільйонів глядачів. Слід сказати, що британська пропаганда була визнана однією з самих ефективних з поміж інших країн-учасниць Першої світової війни. Шляхом злагодженої та ефективної організації пропагандистської кампанії. Британії вдалось мобілізувати населення та міжнародну коаліцію.

Франція на відміну від Великої Британії не зразу організувала свою пропаганду у єдину державну складову на початках війни, вона не була належним чином централізована та відгукувалась більше приватною ініціативою окремих осіб та різних громадянських організацій та груп. Проте вже на 3 році війни в 1916 році був створений *Maison de la Presse* головний пропагандистський центр, який систематизував та встановив державний контроль та цензуру над основними каналами поширення пропагандистських матеріалів.

Головним спрямуванням французької пропаганди був акцент з метою викликати серед населення почуття обов'язку, патріотизму перед власною країною, яку потрібно захисити та перемогти ворога Німеччину, який прийшов, щоб вбивати та руйнувати. Образ Жанна Дарк національної героїні Франції, яка

надихала протягом багатьох століть французький народ на боротьбу. Активно друкувався на плакатах тим самим підвищуючи серед населення високий бойових дух, закликаючи згуртуватись всією країною та робити все задля перемоги над ворогом. Французькі солдати на пропагандистських матеріалах були зображені тими що борються за ідеали свободи з хоробрістю та зав'язанням на відміну від Німеччини її образ піддавався демонізації, що поставала на зображеннях як диявол, що вчиняє тільки злочини проти цивільного населення та не щадить нікого. Писались історії про те як німецька армія на території Франції та Бельгії вчиняє звірства проти мирного населення, гвалтує жінок. Були зроблені фотографії зруйнованих церков, розтрощених могил [60, ст 176-180]. Тим самим, викликаючи емоції гніву через що німці поставали в очах французів і всього світу як дикий ворог який несе загрозу всьому європейському континенту. Переважна частина цих розповідей були часто доволі перебільшеними та вигаданими головна мета яких була тільки в тому, щоб маніпулювати людською свідомістю. Тим самим викликаючи, серед населення сильну емоційну реакцію, підвищуючи серед французів мобілізацію всього суспільства для боротьби. Також сформувати негативний образ Німеччини для решти світу. І водночас тим самим кристалізувати власне обличчя та своїх союзників у кращому світлі. Та залучитись міжнародною підтримкою інших країн виступити на боці Антанти.

Таким чином, Франція не одразу усвідомила наскільки важливо об'єднати свою пропагандистську машину в одне ціле, проте з часом це було зроблено. Всередині країни пропаганда апелювала то відчуття жертвовності нації перед країною формуючи позитивний образ французької армії та народу, який бореться за вищі цінності, на відміну від варварської Німеччини.

Пропаганда в Російській імперії містила неорганізований характер, та не була з'єднана в один скординований центр переважно це були приватні ініціативи різних громадських організацій з державною лінією в поширенні пропагандистських матеріалів. Провідною складовою російської пропаганди стало поширення наративів, що проповідували стояти на захисті батьківщини

православної віри, визволенню від іноземного гніту слов'янських народів від варварського німецького мілітаризму та Австро-Угорщини, що несуть загрозу. На відміну, від інших країн значну роль в російській пропагандистській машині відігравала церква та релігійний фактор.

На плакатах російські солдати були зображені тими, що б'ються за вітчизну, царя та православну віру, а церква влаштовувала на місцях проводі та агітацію. Для підняття бойового духу та віри в перемогу на зображеннях проводилась історична паралель з вітчизняною війною проти Наполеона в 1812 році, що надихало боротися та захищати власну Батьківщину від загарбника як тоді і зараз. Образ ворожої Німеччини та Австро-Угорщини в російських пропагандистських матеріалах був демонізований та висміяний німці були зображені як варвари, що вбивають мирне населення навіть маленьких дітей, поширення розповідей про насильства німецької армії в окупованих територіях Російської імперії. Німці були зображені такими, що нехтують та зневажають православ'я, руйнуючи святині, церкви, тим самим викликаючи обурення серед населення. Австрії були дана другорядна роль в пропаганді з метою показати, що головний ворог Німеччина австрійці були на другому плані та зображувались слабкою армією, що не зможе воювати без німців. Австрійці були представлені як гнобителі братніх слов'янських народів, яким потрібно допомогти позбутись іноземного ярма.

Таким чином, треба сказати, що російська пропаганда не була настільки ефективною як у своїх союзниках через малограмотність переважної частини населення на яку була направлена пропагандистська машина через неорганізованість подальші події 1917 року показали, що пропаганда не справилась зі своїми завданнями та не знайшла відгук подальшої підтримки війни.

Після офіційного вступу США у квітні 1917 року на боці Антанти в Першу світову війну почалась пропагандистська кампанія для пояснення причин участі у війні та заохочення населення для вступу до армії. Був створений єдиний скоординований центр пропагандистської діяльності Committee on Public

Information, який очолював Джордж Кріл для все нього все нагадувало радше рекламну кампанію чим класичну пропаганду.

Основними меседжами американської пропаганда для внутрішньої аудиторії став заклик захисту демократії, свободи на яку посягає божевільний звір Німеччина.. Німецьку армію на плакатах зображували як мавпоподібних гунів, варварів один з відомих плакатів "Destroy This Mad Brute" , показував Німеччину у вигляді злої гори, що несеться та вчиняє насилля тим самим формуючи серед американців негативний образ свого противника.

Поширювалась історія про потоплення британського пасажирського лайнера німецьким флотом на якому були цивільні люди серед яких були й американці як одна з причин вступу США у війну та для емоційного відгуку серед американців на воєнний злочин[55, ст 180-186]. Американців активно залучили до військової служби за допомогою одного з найвідоміших плакатів того часу "I Want You for U.S. Army" на якому був зображений дядько Сем, що кликав вступати до американської армії.

Кіно було потужним пропагандистським засобом у США одні з відомих стрічок на той час були: Pershing's Crusaders, America's Answer, Under Four Flags та інші фільми, які демонстрували велич американської армії та США загалом. Кінематограф знайшов відгук серед населення та пропагандистський ефект був високим стрічки були переважно короткими в межах 30-40 хвилин показ, яких відбувався перед основним фільмом в кінотеатрах. Завдяки кіно військові облігації почали купувати частіше, збільшилась кількість добровольців вступу до армії та виросла підтримка участі США у Першій світовій війні.

Отже, пропаганда США була надзвичайно потужною та ефективною та однією з найкращих у Першій світовій війні завдяки налагодженій та вдало організованій пропагандистській системі в єдиний центр та з креативним підходом пояснила участь країни у війні та знайшла її подальшу підтримку серед населення.

Пропаганда Німеччини була без єдиного, координуючого центру, проте з самого початку війни державою була накладена цензура та контроль за

ключовими каналами пропаганди для поширення потрібних меседжів. Основна мета німецької пропаганди зводилась до виправдання війни проти Антанти, яка оточила Німеччину зі всіх сторін і вона вимушена себе захищати. Проголошувались вищість німецької нації, яка має кращу культуру, залізний порядок, що несе завойованим варварським народам цивілізаторську місію.

Образ ключових ворогів Німеччини був демонізований Велика Британія була представлена гнобителькою колонізованих народів. Російська імперія у вигляді відсталого країни з якої надвисає загроза для усієї Європи. На плакатах німецькі солдати глузують, та стріляють у британських, французьких, російських військових, тим самим принижуючи ворогів, запевняючи населення у слабкому противнику, шл буде обов'язково переможений. Німецька армія була зображена хороброю, сильною, доблесною з високою дисципліною, що готова на все заради країни. Набули поширення розповіді про жорстокість Антанти наприклад морська блокада Німеччини Великою Британією була використана для пропаганди. Поширювались зображення німецьких дітей, що залишились без їжі і голодують. Формуючи образ Британії як жорсткої держави, якій байдуже на просте населення задля досягнення власних цілей. [60, ст 167-176 ст]

Таким чином, пропаганда Німеччини без єдиного централізованого органу пропагандистської машини, однак був встановлений державний контроль над основними засобами поширення інформації. Пропаганда зверталась насамперед до почуття вищості німецької нації та культури ціль, яких цивілізаторська місія задля блага інших народів. Образ ворогів був зображений жорстким, та відсталим від яких Німеччина вимушена захиститись та перемогти.

Пропаганда Австро-Угорської імперії з початком війни організувала військове-прес-бюро на чолі з Максиміліаном Ріттером фон Хоеном, що відповідало за ведення пропагандистської діяльності. Основними цілями пропаганди стало виправдання ведення бойових дій, як вимушений акт проти Сербії та варварського слов'янського світу, що загрожує цілісності імперії. Пропаганда апелювала до єднання всіх підданих імперії задля перемоги,

використовуючи релігійний чинник, проте не дуже вдало через внутрішні уособиці між народами імперії. Формувався сакральний образ монарха Франца-Йосифа як батька народів, який об'єднав всю країну в такий важкий час задля боротьби. Австро-Угорщина як і Німеччина звертались до вищості своїх імперій як осередку цивілізації та культури на відміну східно-азійської варварського світу.

Образ ворогів був демонізований особливо Російської імперії з якою велись запеклі бої на Східному фронті. Вона була головним винуватцем початку війни. На плакатах та карикатурах Росія була зображена у вигляді ведмідя, російські солдати у вигляді дикунів та слабкими в яких бойових дух тримається виключно на алкоголі. Завзято використовувались розповіді про насилля та звірства російської армії над цивільним населення після звільнення окупованих територій Галичини та Буковини. [55]

Отже, пропаганда Австро-Угорської імперії була скерована військовим прес-бюро в перший місяць війни. Складність ведення пропагандистської діяльності була через багатонаціональність імперії. Головними темами пропагандистської складової стало виправдання початку бойових дій, формування східної-деспотичної загрози з боку Російської імперії та мобілізація всіх підданих задля перемоги над ворогом.

Підсумовуючи, слід сказати пропаганда під час війни є фундаментальною складовою за допомогою якої країна забезпечує армію поповненням, заохочує населення до праці і створенню тилу та підтримує серед населення моральний дух. Пропагандистські матеріали були вельми успішними в період Першої світової війни і переконали населення у швидкій перемозі над слабким ворогом і скорому завершенню бойових дій. В цьому розділі були розкриті основні теоретичні засади пропаганди для створення ґрунту подальшого дослідження на конкретному прикладі пропагандистської машини Російської імперії та Австро-Угорщини на Східному фронті Першої світової війни.

Розділ II.

Пропаганда Російської імперії на Східному фронті

2.2. Формування пропагандистських наративів. Та агітація серед слов'ян в перші місяці війни

Провідною складовою російської пропаганди під час Першої світової війни стали заклики, до захисту батьківщини, православної віри, допомога братам слов'янам основним гаслом для мобілізації населення став лозунг: "за віру царя та вітчизну". Війна представлялась серед російського народу священною місією Російської імперії об'єднання всіх слов'ян, і "споконвічних російських земель" під булавою російського царя.

Основні ідеї пропаганди серед населення супроводжувались панславізмом, захистом православної віри. Засоби інформаційного впливу підкреслювали зіткнення двох різних світів слов'янсько-православного проти німецького-мілітаризму. Порівняно з іншими країнами в період Першої світової війни значну роль в російській пропагандистській машині відігравала церква з проповідями та агітацією для сакралізації війни та мобілізації населення.

Священнослужителям було надано директиви змісту проповідей серед парафіян. Одна з проповідей диякона В. Саввінського за липень 1914 року лаконічно надала пояснення чому Російська імперія вступила у війну. "Для чого й навіщо?" «Для того, щоб захистити своїх братів по вірі та крові – слов'ян сербів від підступного їх ворога – Австрії, який, зневажаючи божественні та людські права і закони, хоче поневолити їх своєю владою, а можливо і знищити їх зовсім, стерти їх" [1]

На початку Першої світової війни 1 серпня 1914 року Миколою II був опублікований офіційний маніфест з обґрунтуванням чому Російська імперія вступила у війну: "Дотримуючись своїх історичних заповітів, Росія, єдина за вірою та кров'ю зі слов'янськими народами, ніколи не дивилася на їхню долю

байдуже. З повною одностайністю та особливою силою прокинулися братерські почуття російського народу до слов'ян останніми днями, коли Австро-Угорщина пред'явила Сербії свідомо неприйнятні вимоги. Нині належить уже не заступатися лише за несправедливо скривджену, споріднену нам країну, але захистити честь, гідність, цілість Росії її серед Великих Держав. Ми непохитно віримо, що на захист Російської Землі дружно і самовіддано встануть усі вірні Наші піддані." [12]

Визначальною причиною чому все таки Російська імперія бере участь у війні зводилась до захисту Сербії і визволення братніх слов'янських народів від іноземного гніту імперії Габсбургів. Листівка зі зверненням "Народам Австро-Угорщини" підкреслювала мирні ініціативи Росії, що завжди готова протягнути руку для допомоги тепер вимушена захищати вітчизну і братніх слов'ян від натиску німецького мілітаризму і Австро-Угорщини:

"Росія століттями підтримувала мирні відносини з Австрією і неодноразово простягала їй руку допомоги у важкий час. Нині австрійський уряд під тиском Німеччини кинув виклик не лише Росії, а й усьому слов'янству. Стовісімдесятимільйонне населення Росії, без різниці віри, національності, партій і станів стали, як одна людина, на захист своєї батьківщини проти завоювницьких задумів германізму. Нині Російське переможне військо вступає в межі Австро-Угорщини і я урочисто заявляю вам, що тепер наближається кінець гонінням, яких ви зазнали з боку австро-угорського уряду за свою віру і за свою рідну мову. " [38, ст 299]

Візуальна пропаганда Російської імперії під час війни всіляко демонізувала і насміхалась над противником. Одні з плакатів початкового етапу війни зображував кайзера Німеччини Вільгельма II дияволом і ворогом всього людства. З одного боку показано лідера, який погубив велику кількість народу і зруйнував міста Франції та Бельгії. В іншому імператори Німеччини та Австро-Угорщини Вільгельм II і Франц Йосиф боягузливо сховались на дереві від російського ведмідя. [Див. Додаток Д]

Інші категорії плакатів та карикатур ставила за мету підняття морального духу серед армії і цивільного населення. Проводилась паралель Першої світової війни з вторгненням до Росії Наполеона 1812 року, яку називали другою вітчизняною війною. Наприклад плакат зображував триєдине чудовисько, з лідерів Німеччини, Австро- Угорщини, Османської імперії, якого перемає російський лицар. [Див. Додаток Е]

Таким чином, фундаментальні риси російської пропагандистської машини складались з панславізму, захисту православної віри і вітчизини. Основний розмах пропагандистської діяльності Російської імперії відбувався в межах Східного фронту лінія якого була доволі мінливою. Зміна однієї адміністрації на іншу постійний перехід окупованих територій з рук в руки.

Австро-Угорщина та Російська імперія вели запеклі бої проти одне одного, і пропагандистська складова з друкованим словом та зображенням відігравали не менш важливу роль чим зброя. Ціль обох імперій була залучитись підтримкою місцевого населення на свій бік та розпалити внутрішні протиріччя серед військ противника і переманити солдат на свій бік, або просто здатись.

Пропаганська діяльність Російської імперії не була організована в єдиний координуючий центр. За державну пропаганду відповідали три ключових органи: Міністерство внутрішніх справ, Міністерство війни та Міністерство закордонних справ. Розмах пропагандистської машини припадав переважно на благодійні організації зокрема найбільш відомим став Скобелівський комітет, який був створений ще під час Російсько-японської війни. Діяльність комітету зосереджувалась на випуску пропагандистських візуальних зображень, преси, журналів, фільмів. Скобелівському комітету було надано монопольно право проводити зйомки у зоні бойових дій.

Першою успішною військовою операцією російських військ на Східному фронті є Галицька битва, що тривала з серпня по вересень 1914 року. В результаті якої австро- угорські війська були відкинуті з Галичини та Буковини. Російська імперія провідувала що не є ворогом братам слов'янам, які були відділені від єдиної Русі та піддавались іноземному гніту протягом століть

Австро-Угорщини, яка забороняла "рідну російську мову", православну віру. Тому російська армія несе лише звільнення та допомагає брату своєму меншому і всім слов'янським народам. Відбулось воз'єднання "споконвічних російських земель". Росія закликала брати до рук зброю і боротись всіма можливими засобами проти спільного ворога Австро-Угорщини та Німеччини.

Після вступу російських військ на територію Галичини та Буковини було створено російське генерал-губернаторство на чолі з Г. Бобринським. Російська пропагандистська машина серед місцевого населення проводила власну агітацію в потрібному для себе руслі зокрема розповсюджувати на зайнятих територіях російську імперську ідеологію. Зокрема під час першого окупації з 1914-1915 роки для цього було засновано періодичні видання: "Львовское военное слово", "Голось Народу". Одна з листівок пропагандистського змісту вересня 1914 року "До російського народу Галичини" передавала основні меседжі російської пропаганди для місцевого населення окупованої території.

"Улюблені брати по крові та вірі Багато століть минуло з того часу, як доля розлучила нас. Що ж залишилося у Вас свого споконвіку російського. Одні лише спогади про той далекий час, коли в Галичині ви були панами, і сподівання на те, що згодом це ваше становище зміниться. Але живі ваші спогади, міцна ваша віра та гарячі молитви. Православний Бог почув вас і надіслав вам годину випробування. . Тепер настав час скинути з себе важке і ганебне ярмо, яке вже кілька століть несе те Ви на своїх плечах. До зброї ж брати. Ставайте пліч-о-пліч з нами і боріться разом проти наших спільних ворогів — Німців, Угорців. Вбивайте всіх, хто стоятиме на нашому шляху. Коли ж Бог приведе Вас зустрітись з нами на полі бою, переходьте на наш бік зі зброєю в руках, щоб обрушитися разом на нашого спільного ворога. Не стріляйте у нас. Нам не страшні Ваші кулі; вони жахливі тим, що проллють кров ваших братів; проллють кров тих, хто веде боротьбу за Вашу свободу, хто душею та серцем з Вами, хто готовий на найважчі жертви щоб звільнити Вас від Ваших тиранів. І так, улюблені брати, вперед разом, пліч-о-пліч, пліч-о-пліч

кинемося на наших спільних ворогів — Німців, Угорців», і нехай допоможе нам у тому захисник правої справи Всіму Господь." [38, ст 313]

Генерал Денікін у своїх спогадах залишив нам цінні відомості про те як розгортався військовий перебіг Галицької битви: "Вторгнувшись у межі Австрії, армія генерала Рузьського на східних підступах до Львова, армія ген. Брусилова - південніше, відкинули австрійців у Злочова, на Золотій Липі, і на Гнилій Липі, завдавши їм жорстоку поразку (26-28 серп.). Австрійці поспішно і безладно відступили, але наше командування, маючи перебільшене поняття про силу супротивника, не переслідувало його: а розпочало підготовку планомірної облоги Львова, який вважався сильною фортецею і мав, крім того, політичне значення, як столиця Галичини. Зовсім несподівано 2 вересня австро-угорські сили залишили Львів і 3 наші кінні роз'їзди вступили до нього. Так само на Дністрі майже без опору було захоплене нами сильно укріплене місто Галич." [3, ст 329]

Військовий тріумф Російської імперії був підкріплений випуском візуальних зображень, що були присвячені Галицькій битві. Пропагандистський зміст, яких наголошував на цілковитому розгромі австрійських військ та взяттям Львова, підкреслюючи силу російської армії. [Див. Додаток Є]. Росія вдало скористалась переможною військовою кампанією для підняття бойового духу серед населення імперії газета Русское слово дає нам прямі згадки проведення маніфестацій по різних містах: " З нагоди взяття нашими військами Львова та Галича відбулась багатолюдна маніфестація. Було проголошено багатоліття Царствуючого Дому та переможного російського воїнства і « вічну пам'ять» полеглих на полі битви". [26]

Пропагандистська машина не обмежувалась тільки зайнятої території Галичини та Буковини вона була значно ширшою і намагались охопити все населення Австро-Угорщини. Миколою II була підписана і видана офіційна листівка " Народи Австро-Угорщини" зміст якої був наступним: "Оголошую Вам, що Росія, яка вже не раз проливала свою кров за свободу народів від

чужого ярма, нічого Інший не шукає, тільки того, щоб знову завести право і справедливість Вам, народи Австро-Угорщини, вона також несе тепер свободу і виконання ваших народних надій." [38, ст 316].

Аналогічно для кращого ефекту були випущені листівки з персональним зверненням до кожного зі слов'янських народів: сербам, словенцям, чехам, полякам. Зміст яких наголошував на негативному образі імперії Габсбургів, що століттями гнобила слов'ян. З огляду на те "Росія прийшла зі звільнення і свободою, закликаючи перестати боротися на стороні ворогів і перейти на правильний бік".

В цей же час для пропагандистського ефекту всередині імперії зокрема для формування негативного образу ворога, заохочення населення вступати в ряди армії. Здійснювався випуск військово-патріотичних фільмів зокрема варто згадати стрічки режисера Бауера: " Таємниця німецького посольства" , " Слава- нам, смерть- ворогам". Сюжет обох стрічок містили зміст ненависного образу німецького народу в протизагу доблесті, самопожертви росіян заради країни тим самим, викликаючи у глядача емоційний відгук.

Підсумовуючи, російська пропаганда першого року великої війни зводилась до наступного: виправдання участі у війні як визвольної місії Російської імперії для захисту слов'ян , сакралізація війни за допомогою релігійного інструменту шляхом проведення агітацій священнослужителями. Поширення серед місцевого населення Галичини та Буковини, інших слов'янських народів за допомогою засобів комунізації світлого образу імперії Романових в протизагу ворожій Австро-Угорщині.

2.2. Пропаганда священної оборони та жертвності в умовах Великого відступу

Після часткових військових успіхів російської армії на Східному фронті 1914 року. Наступний рік приніс величезні втрати серед особового складу, велику кількість полонених, втрату більшої частини захоплених територій. Що не могло не відобразитись на пропагандистській риториці. З січня по березень 1915 року тривало запекле зимове протистояння між російськими та

австро-німецькими військами в Карпатській битві. Операція не принесла значного успіху жодній з ворогуючих сторін, бої відбувались в гірській місцевості під час морозів, що значно ускладнювало ведення бойових дій. Стратегічним завданням Російської імперії було форсування Карпат з метою вийти на територію Угорщини для подальшого наступу. Австро- угорська армія ж намагались деблокувати облогу фортеці в Перемишлі, яку російська війська блокували ще з вересня 1914 року. Варто сказати, що стратегічна ініціатива на Східному фронті почала поступово переходити до австро-німецьких військ. Що ми бачимо надалі при Горлицькому прориві та великому відступі російської армії. Російська пропаганда на другому році війни почала поступово змінювати риторику у зв'язку зі складною ситуацією на передовій у війні з наступальної для звільнення в сторону оборонної від австро-німецького мілітаризму з героїзацією власних військ.

Під час зими-весни 1915 року пропагандистська машина працювала на повну для підняття морального духу серед цивільного населення та армії зокрема поширенням візуальним зображень варто згадати про випуск листівки присвяченій битви в Карпатських горах. На якій було зображено хоробрих солдатів, що долають з мужністю гірські перевали під час лютих морозів в підписі до листівки було зазначено: "Ніщо не може зупинити переможний хід наших героїв, російських орлів. Мужність і доблесть наших людей подолають усе заради великої ідеї визволення карпатських слов'ян від багатовікового рабства під важким ярмом Австрії та об'єднання під скіпетром російського царя". [Див. Додаток Ж]. Тут можна побачити возвеличення російських солдатів, які незважаючи ні на що готові прийти на допомогу карпатським слов'янам.

В газеті "Русское слово" ми можемо побачити, під час Карпатської операції незважаючи на всі труднощі російська війська описуються хоробрими , яким не страшні морози та гори. І вони завзято продовжують свій наступ беручи в полон австрійських солдат. Противник описується деморалізованим, який

втратив

велику кількість своїх військ та кидає вже свої останні резерви, щоб спробувати сповільнити російську армію:

"Наші доблесні війська вміло користуються останніми днями, коли там і там ще можна рухатися гірськими дорогами, і успішно закріплюють своє становище в Карпатах. Як видно з останнього донесення нашого штабу, сильно укріплені позиції ворога на цих висотах були взяті без пострілу в ніч на 2 квітня штиковою атакою, при чому нам дісталось багато полонених. Проте, наполегливий ворог не побажав миритися зі втратою тактичного ключа своєї позиції, і великі резерви розпочали тут свої контратаки. Похід до Угорщини може мати фатальне значення для всієї австро-німецької кампанії на східному фронті. Дорога до Берліна не обов'язково повинна пролягати в найкоротшому напрямку". [27]. Головна ціль преси була в тому щоб переконати населення в слабкості ворога і його неминучий поразці.

Спогади генерала Денікіна подають карпатську операцію зовсім з іншого боку. Якщо офіційна пропаганда описували героїзм російських солдат, які мужньо долають сніжні гори. Денікін повідомляє нам про розбивання російських військ у складних погодних умовах. Крім того описується байдуже ставлення командування до власних кадрів.

"3 грудня місяця армії Південно-Західного фронту вживали нелюдські зусилля, щоб форсувати Карпати. У жорстокі морози, у снігові завірюхи, про круті, зледенілі скати гір буквально розбивалися наші сили, наш порив і танули наші ряди. Мобілізація не виявила дбайливого ставлення до кадрів, а облік унтер-офіцерів запасу, цього потрібного кістяка армії, зовсім не вели. Тому на початку війни роти виступали в похід, маючи 5, 6 офіцерів та до 50% унтер-офіцерів на посадах простих рядових. Цей дорогоцінний елемент і загинув у перших боях. Кадри майже розтанули і поповнення приходили недоученими і... беззбройними". [3, ст 347]

Взяттям тривалої піврічної блокади фортеці в Перемишлі була завзято використана російської пропагандою, оскільки це була чи не єдина тактична перемога російських військ. Випуск газети "Новое Время" формує меседжі про

слабку австро-угорську армію та панічні настрої всередині імперії Гасбургів з їхнім прагнення якнайшвидше укласти мир :

" Мадяри, охоплені тривогою. Вже після падіння Перемишля в Австро-Угорщині все більше й більше почали лунати голоси про безнадійність продовження боротьби і про бажання укласти сепаратний мир з Росією. Підтвердження цьому знаходимо у багатьох листах кореспондентів, які мали нагоду розмовляти з полоненими австрійськими офіцерами. Ідея сепаратного миру проникла у відомі кола австро-угорського суспільства, а й у армію. Прихильники миру в Австро-Угорщині розраховують таким чином не лише врятувати свою строкату батьківщину від повної руйнації, але й зберегти Трансільванію та Трієнт, доки Румунія та Італія не вплуталися у війну ". [16].

Була випущена окрема емоційно-забарвлена листівка, що називалась "Битва під Перемишлем". На якій був зображений ганебний відступ австрійців від натиску російської армії зокрема в підписі було зазначено: "Битва, яка розпочалася 1 жовтня між нашими військами та австрійцями на Галицькому фронті, тривала з великою завзятістю. Вигукуючи «Ура», ми скинули ворога багнетами. Австрійці зазнали великих втрат. Ми взяли в полон цілий батальйон, включаючи 15 офіцерів та шість кулеметів. [Див. Додаток 3]

Російська армія під час військової кампанії весни 1915 року була в надзвичайно складних умовах. Генерал Денікін у своїх мемуарах згадував про катастрофічну нестачу боєприпасів снарядів для артилерійських батарей та навіть патронів для рушниць цілі полки просто знищувались противником:

"Ця весна 1915 р. залишиться у мене назавжди в пам'яті. Тяжкі кровопролитні бої, ні патронів, ні снарядів. Бій під Перемишлем у середині травня. Одинадцять днів жорстокого бою Залізної дивізії... Одинадцять днів страшного гомону німецької важкої артилерії, що буквально зривала цілі ряди окопів разом із захисниками їх... І мовчання моїх батарей... Ми не могли відповідати, не було чим. Навіть патронів на рушниці було видано саме межі кількості. Полиці, виснажені до останньої ступеня, відбивали одну атаку за іншою... багнетами або, у крайньому випадку, стріляниною впритул. Я бачив,

кадс рідшали ряди моїх стрільців і відчував відчайння і свідомість безглуздої безпорадності. Два полки були майже знищені одним вогнем. І коли після триденного мовчання нашої шестидюймової батареї їй підвезли п'ятдесят снарядів, про це повідомлено було по телефону всім полкам, усім ротам, і всі стрілки зітхнули з полегшенням. За таких умов жодні стратегічні плани — ні на Берлін, ні на Будапешт — не могли й не мали більш здійснюватися". [3 ст 350]

Війна перейшла в затяжний характер і згодом ситуація на Східному фронті почала змінюватись австро-німецькі війська перейшли в наступ та остаточно перехопили ініціативу. Для російської армії всі тактичні перемоги 1914 року були зведені нанівець. Масштабний Горлицький прорив призвів до втрати всіх раніше захоплених територій та величезної кількості полонених. Виникла загроза вторгнення на землі Російської імперії, в результаті чого пропагандистська риторика змінилась від визвольної до оборонної війни від загарбників.

Ключові періодичні видання того часу намагались замовчувати наступ австро-німецьких військ, поразку російської армії. До прикладу газета "Русское слово" за травень-червень 1915 року піддавалась військовій цензурі та не містила вагомої інформації про поточних справ на фронті. В одному з випусків видання ми бачимо: "Генерал Р. ще на дні по всьому цьому простору гнав німців. Оторопілий ворог, що не чекав такої відсічі, здавався цілими ротами і батальйонами. Один їх взвод кинувся навколішки перед засмаглими, запиленими солдатами одного зі старих скобелівських полків. Ми його у кліщі взяли. Нас було лише дванадцять чоловік. Та ворог дуже осліп." [28].

Прямах згадок про наступ австро-німецької армії і про важке ставновище російської армії на фронті ми не бачимо. Натомість описується "героїчна відсіч російських хоробрих солдат" загарбникам з метою підняття бойового духу серед армії та цивільного населення.

Російська армія в той же час на Східному фронті намагались применшити Горлицький наступ в очах німецьких солдат і переконати, що Росія залишила території тимчасово і обов'язково їх візьме назад, а німців чекає поразка : "Не зраджуйте хибним ілюзіям. У Галичині ви отримали лише часткові успіхи, які

не можуть запобігти повному розгрому вашої армії та всієї Німецької імперії. Львів та Перемишль залишені нами, але свого часу будуть взяті назад. У вас кажуть, що у Москві революція. Даремно ви це думаєте". [Асташов с 369].

Інша листівка намагались героїзувати російську армію, якій байдуже на хімічну зброю та німецьким солдатам краще здатись в полон і припинити виконувати накази демонічних офіцерів та німецького керівництва:

"Перестаньте ви пускати ваші отруйні гази, які нам не страшні. Краще знищуйте ваших офіцерів та здавайтеся нам у полон - ми Вам обіцяємо відмінне поводження, сити і хорошу їжу та всі зручності життя. Зрозумійте, нарешті, що ви воює не для себе, а для ваших багатих класів і особливо для дворян, з яких Ви отримуєте ваших жорстоких і безжальних офіцерів, які даремно гублять ваші молоді життя." [38, ст 370].

Російська імперія намагалась деморалізувати противника і переконати його в неминучій поразці навіть при часткових військових успіхах Австро-Угорщини та Німецької імперії. За Горлицьким прорив в період літа-осіні 1915 року послідував великий відступ російської армії, яка була змушена залишити території Польщі, Литви, Галичини. Російські солдати і цивільне населення були сильно деморалізовані і повністю втратили бойовий дух. В результаті цього в офіційному урядовому віснику в період літа 1915 року, можна знайти звернення імператора Миколи II якому простежується емоційний заклик до боротьби проти ворога з метою підняти бойовий дух армії на тлі поразок на фронті також присутня сакралізація за допомогою релігійного підтексту:

"Нехай не журяться ваші серця і нехай не впаде дух ваш перед майбутніми новими випробуваннями і новими жертвами. У несповідній мудрості Своєї Господу Богу неодноразово завгодно було послати Батьківщині нашої тяжкі випробування, і щоразу виходила вона з боротьби з новою силою і новою силою. Вірні обов'язку своєму і охоплені одним загальним почуттям всі справжні сини Росії стали нині, щоб у духовному зв'язку з вами сприяти досягненню майбутнього завдання і полегшити вам допомогою своєю важкою справою подолання ворога. З непохитною вірою і твердою надією у

сприятливий результат тяжкої боротьби дивиться на вас разом зі Мною вся Росія і закликає благословення Боже на майбутні багато, важкі, але й славні ратні подвиги"[19].

Російська імперія незважаючи на свій відступ активно намагалась вплинути на ворожі армії шляхом поширення безпосередньо на передовій емоційних закликів до противника з метою його деморалізації та здачі в полон одна з листівок, яка зверталась до німецьких солдат. Наголошувала що частковий успіх австро-німецьких військ лише тимчасовий в Росії безмежна кількість ресурсів тому Німеччині в цій війні аж ніяк не перемогти тому варто краще здатись в полон та зберегти власне життя:

" Слухайте уважно і будьте розважливими. Німеччина розоряється цією війною і з кожним днем наближається кінець її благополуччя. Незважаючи на територіальні успіхи німецької армії, які пояснюються виключно великою кількістю гармат і снарядів, незважаючи на Ваші надлюдські зусилля та позбавлення, перемогти Росію Вам ніколи не вдасться. Ми володіємо невичерпними запасами сирого матеріалу, провіанту і поповнень і з кожним днем наші армії міцнішають кількістю наших знарядь, кулеметів і снарядів зростає. Ваша впертість загубить остаточно німецький народ. Здавайтеся нам у полон, — обіцяємо Вам гарне звернення, здорову їжу, теплі приміщення та благополучне повернення до Ваших родин". [38, ст 372].

На тлі поразок та невдач російської армії кіностудія Ханжакова займалась випуском фільмів, що мали на меті підняти бойових дух та возвеличувати власний народ з високими моральними стандартами на відміну від противника. Варто згадати такі стрічки як : " Махмудкины дети" сюжет розповідав про російсько-турецьку війну 1877-1878 років та в якій російський офіцер відпускає полоненого турецького солдата під впливом сну.

Або стрічку "Сестра Милосердия" в якій зображено російську жінку, що потрапила в полон і згодом втекла з нього. І вступила на службу в ролі сестри милосердя. Головний посил фільма зводився до гуманістичного епізоду де сестра зустрічає на фронті і рятує німецького офіцера, який знущався над нею

під час перебування в полоні. Тим самим показуючи, що російський народ має високі моральні цінності навіть в таких важких умовах не втрачає людяність.

Отже, ми бачимо для Російської імперії 1915 рік приніс втрату ініціативи на фронті та зміну пропагандистської риторики. На відміну від попереднього року в якому російський народ відчував піднесені патріотичні настрої у зв'язку з перемогами на фронті. Прийшов великий відступ російської армії, з огляду на те пропаганда почала змінювати акцент з військових тріумфів на підняття морального духу, акцентуючи увагу на доблесті російських солдат, що стійко протистоять ворогу.

2.3. Пропагандистська діяльність Російської імперії під Брусиловського прориву

Наступний 1916 рік став переломним для Російської імперії війна носила затяжний характер всередині суспільства почала зростати втома. Проте російській армії вдалось провести успішні контрнаступальні дії генералом Олексієм Брусиловим що значно підняло бойових дух, та віру що війну ще можна виграти. Росія значно посилювала пропаганду безпосередньо на передовій намагаючись повністю деморалізувати противника і посіяти розбрат Листівки зі зверненням до німецьких солдатів за березень 1916 року всіляко намагались переконати німців для повстання проти диявольських офіцерів аристократії, які тільки наживаються на війні. Особливо робився акцент на жінках та дітях, який пригнічують в тилу поки німців проливаюсь даремно своєю кров.

"Невже Ви не розумієте, яку дурну роль Ви граєте у цій війні? Ви лете Вашу кров і залишаєте сиротами Ваших голодуючих дружин та дітей лише для того, щоб прославилися Ваші жорстокі офіцери, збагатилося Ваше дворянство та Ваші промисловці. Ось єдина ціль цієї війни! Знищуйте Ваших офіцерів із дворян: вони пригнічують Вас тут на війні, а їхні батьки та брати гнітять Ваші сімейства будинку, в Німеччині морять їх від голоду та розстрілюють за голодні бунти. Це підтвердили б Ваші матері та дружини, якби їхні листи доходили до Вас. Ви добре знаєте, що в Берліні і всюди в Німеччині і особливо в Пруссії

йдуть голодні жіночі бунти, Ваші матері, дружини та діти порядно терплять не лише від голоду, а й від пруських рушниць та кулеметів. Коли ви побачите, що ви тільки слухняне стадо ваших грубих і жорстоких офіцерів? Коли ви зрозумієте, що ваша кров проливається даремно, і тільки для того, щоб створити багатство ваших вищих класів та їх силу для панування над вами та Вашими дітьми. Чи не час Вам скинути ярмо Вашої аристократії та Ваших багатих бюргерів? Чи не час знищити Ваших офіцерів?" [38, ст 374-379].

Ці уривки яскраво демонструють справжню інформаційну війну проти ворога. Російська імперія почала сильну емоційно-психологічну атаку на розуми ворожих військ. Варто окремо згадати про емоційно-забарвлену листівку, яка наголошувала на воєнному злочині німецьких офіцерів. Які потопили судно Червоного Хреста на якому були присутні поранені солдати, сестри милосердя:

"Вітаємо Вас! Ваші офіцери, які перебувають на турецькій службі, здобули блискучу перемогу: вони втопили з відстані близько 40 метрів двома мінами наше госпітальне судно Червоного Хреста «Португалію», а разом із ним усіх поранених, усю беззбройну команду, всіх санітарів, усіх лікарів та 16 сестер милосердя. Ця перемога Ваших офіцерів над Червоним хрестом і над російськими жінками нехай нагадує Вам про їхню ж перемогу над Вашими голодними жінками та дітьми у містах та селах Німеччини". [38, ст 384]

Брусиловський прорив став самої масштабною наступальною операцією Першої світової війни. Наступ який тривав з травня по вересень 1916 року хоч і не зробив корінний перелом у війні проте наніс серйозну поразку австро-угорським військам, які змушені були залишити велику частину територій. В наслідок прориву стратегічна ініціатива на фронті перейшла на бік блоку Антанти. Брусиловський прорив застав противника раптово з самого початку операція стала успішною взята величезна кількість полонених та зброї. Останній подібний стратегічний успіх був лише 1914 року тому преса завзято возвеличувала наступ.

"Наступ генерала Брусилова вибухнув як грім серед ясного неба. Тринадцятий штурм Вердена, чи не найзавзятіший з усіх колишніх досі і тривав майже безперервно два тижні, відразу згас. Австрійський наступ у Трентіно також завмер. Як видно з сьогоденішнього донесення нашого штабу, за два дні 22 і 23 травня взято в полон майже 26.000 осіб (у тому числі 480 офіцерів), 27 гармат і понад 50 кулеметів. З часу великої галицької битви 1914 року ще жодного разу за два дні поспіль не було захоплено такої величезної кількості полонених". [17]

На передовій під наступу працювали військові кориспонденти різних видань, які фіксували успіх російської армії для підняття бойового духу на тлі розчарування минулим роком. До прикладу кориспондент В. Качанов видання "Русские ведомости" висвітлював перший місяць наступу щоденно щоб продемонструвати розмах наступу: "Незвичайна наснага панує у наших лавах. Чарівне слово «наступаємо» одразу злило наші полки в одну потужну лавину, яку безсилий зупинити розгублений супротивник". [9].

Олексій Брусилов у своїх спогадах дає відомості про взяття великої кількості полонених та військових трофеїв. Наступ застав противника зненацька і навіть підготовлені укріплені рубежі, фотографії яких була присутні на виставці у Відні як демонстрація сили австро-угорської армії. Яка мала частковий військовий успіх під час кампаній 1915 року рухнули під раптовим натиском російських військ:

"Загалом, з 22 травня до 30 липня довіреними мені арміями було взято всього 8255 офіцерів, 370 153 солдати, 496 гармат, 144 кулемети та 367 бомбометів та мінометів, близько 400 зарядних ящиків, близько 100 прожекторів і величезна кількість гвинтівок, патронів, снарядів та різної іншої військової здобичі. На півночі фронту нами була взята назад значна частина нашої території, а центром та лівим флангом знову завойована частина Східної Галичини та вся Буковина. Ця невдала для нашого противника операція була для нього великим розчаруванням: у австро-германців було тверде переконання, що їхній східний фронт, який старанно зміцнювався протягом десяти і більше місяців,

зовсім

невразливий; в доказом його фортеці була навіть виставка у Відні, де показували знімки найважливіших укріплень. Ці неприступні твердині, які місцями були закуті в залізобетон, звалилися під сильними, чарівними ударами наших доблесних військ. Ця операція доводить також, що думка, чомусь поширилося у Росії, ніби після невдач 1915 року російська армія вже розвалилася, - неправильно: 1916 року вона ще була міцна і, безумовно, боєздатна, бо вона розбила значно сильнішого ворога і здобула такі успіхи, яких досі жодна армія не мала. "[2, ст 201-202].

У своєму власному щоденнику царя Миколи II день-у-день велись записи докладів щодо перебігу подій під час Брусиловського наступу. Зазвичай записи торкалися взяття у полон офіцерів та солдат ворожої армії, здобуття військової здобичі. Цар молився щоб наступ пройшов вдало зокрема перший день початку операції був описаний так: "На багатьох ділянках Південно-Західного-фронту після сильного обстрілу ворожих позицій, було зроблено прорив їхніх ліній та загалом захоплено в полон 13000 чол, 15 гармат та 30 кулеметів. Благослови, Господи, наші доблесні війська подальшим успіхом!". [4, ст 263].

Олексія Брусилова та його наступ всіляко вітали закордоном та його ім'я звучало по всьому світу. Варто згадати про особисту телеграму президента третьої французької республіки Пуанкаре імператору Російської імперії. В якій Франція завзято вітала успішний наступ та має за честь мати такого союзника: "Блискуча перемога, одержана Росією, дає спільним операціям, наміченим союзними штабами, потужний поштовх до спільного успіху. Франція затремтіла від радості при цьому щасливому вісті, і я прошу Вашу Величність прийняти за Себе та за Вашу армію мої гарячі привітання". З огляду на успішну операцію в 1916 році візуальна пропаганда почала випуск агітаційних плакатів, які закликали купувати військові облігації для допомоги державі покривати військові витрати. Завдячуючи успішному наступу пропагандистська машина зіграла на патріотичному почутті громадян, активніше допомагати фронту. Наприклад плакати містили такі гасла : "Купуйте військові займи, якщо бажаєте

перемоги Росії", "Все для війни все для перемоги", "Ціль займа прискорити перемогу над ворогом", [Див Додаток И].

Інші плакати були більше емоційними на яких були зображені військові з фронту з супроводжуючим текстом: "Хто своїми грудьми не відбиває ворога нехай купляє військовий займ", "Купуйте військовий займ щоб подолати всі перешкоди", "Хто має близьких в рядах військ нехай надасть їм допомогу, купуючи займ". [Див. Додаток І].

З огляду на успіх Російської імперії на фронті порівняно з минулим роком кінопропаганда стала більш насиченою. Скобелевським комітетом випускались військово-патріотичні стрічки кадри яких були зняті безпосередньо під час бойових дій. Фільм "Буковинський прорив" який був знятий П. Новицьким та Н.Топорковим демонструє нам кадри облаштування позицій в окопах, атаку забайкальських козаків на противника, плани звільненого міста Чернівці. Генаралу Олексію Брусилова була присвячена власна стрічка яка називалась: "Генерал-ад'ютант О.О. Брусилов, його штаб та полонені, взяті в останніх боях". Фільм демонстрував будні роботи в штабі, планування подальших операцій Брусиловим, ходу великої кількості полонених австрійських солдат. Стрічки такого плану мали на меті надихати глядачів на подальшу боротьбу, оскільки шанс виграти війну ще присутній, завдячуючи успішному наступу.

Підсумовуючи, для Російської імперії 1916 став роком зеніту військового успіху та пропагандистського впливу. Порівняно з минулим роком, який приніс військові поразки, втрату територій та зневіру серед населення і солдат в перемогу.

Пропагандистська машина успішно використала Брусиловський прорив для підняття бойового духу і закріплення віри у майбутню перемогу над ворогом. Однак варто сказати, що незважаючи на зусилля пропаганди і часткового військового успіху. Серед солдат та цивільного населення почала зростати втома від війни, що перейшла в затяжний характер. В результаті Російська імперія опинилась на порозі великих революційних потрясінь.

2.4. Криза пропаганди в умовах революційних настроїв (кінець 1916-початок 1917 років)

На межі зими 1916/ 1917 років російська пропаганда зіткнулась з важкою ситуацією всередині країни. Серед цивільного населення імперії та солдат почали зростати антивоєнні настрої, велика недовіра до царя та державних інституцій, соціально-економічна криза. У зв'язку з цим офіційні прогандиські матеріали вже не мали такого впливу як це було в попередні роки, проте наполегливо намагались підтримувати віру в перемогу та деморалізувати противника. За період грудня 1916 року безпосередньо на Східному фронті було випущено агітаційні листівки одна з яких зверталась до мадяр інша до німців. Перша апелювала до розпалення внутрішнього національного протиріччя серед армії противника. Намагаючись показати, що мадяри ніщо для вищого командування, яке свідомо направляє їх на небезпечні ділянки фронту.

"Мадьярські сеймові депутати неодноразово наголошували, що австро-німецьке командування посилає на найнебезпечніші місця завжди лише мадярські полки. Намір віденського двору – пролити мадярську крышу до останньої краплі, щоби легше могла здійснитися «загальноімперська», тобто германізаторська ідея. Багато гонведів, пам'ятаючи про союз Франца Раковція з Росією, перейшли до нашого табору і тепер живуть щасливо у великої та багатій Росії, а після війни повернуться до своєї чудової батьківщини до сім'ї. Здавайтесь і ви росіянам! Ласкаво просимо, вірні онуки хоробрих куруців". [38, ст 350]

Друга листівка зверталась до німецьких солдат і наголошувала про неможливість перемоги Четверного союзу у війні. Для виходу з скрутного становища варто послідувати прикладу мадярських солдат і здатись в полон та знайти прихисток."Про перемогу германо-австро-турко-болгарського союзу не може бути й мови. Тим не менш, він хоче принести в жертву ще останніх людей. Якщо ви хочете зберегти себе для своїх сімей, наслідуйте приклад мадяр, які зрозуміли погану політику і безвихідь, і залишки яких знаходять притулок у нас".[38, ст 385]

На початку 1917 року серед народу та армії все більше зростала втома та антивоєнні настрої з бажанням якнайшвидшого укладання миру соціально-економічні протиріччя все більше загострювались. Один з випусків Трудової Газети містить пряму мову царя Миколи II до міністра Голіцина з питанням вирішення продовольчої кризи. Ми можемо побачити офіційну державну пропагандистську риторику, яка закликає об'єднатись всім народам імперії для боротьби з противником і не думати про укладання миру. Відбувається возвеличення Російської імперії з її безкінечними ресурсами на відміну від ворога. Проблема продовольчої кризи торкається лише опосередковано. Головний акцент підтримка бойового духу та віра в перемогу у війні.

"Нині на зламі великої війни всі помисли російських людей, без різниці народностей і станів, звернені до доблесних, покритих славою, захисникам нашої батьківщини, в суворій напрузі які чекають рішучого зіткнення з ворогом, у повному єднанні з нашими вірними союзниками, не допускаючи думки про укладання миру. Твердо вірю, що народ російський, самовіддано несучи тягар війни, виконати свій обов'язок остаточно, не зупиняючись перед жертвами. Природні запаси нашої вітчизни невичерпні, і небезпека того виснаження країни, яке мабуть настає для наших супротивників, не загрожує нам, але тим велике значення набуває упорядкування продовольчої справи, такої важливої та складної за справжніх умов" [34].

На відміну від офіційної пропаганди, починаючи з грудня 1916 року моральна криза на фронті і в тилу все більше ставала очевидною. Солдати в своїх листах писали: "Тепер в окопах не хочуть йти в наступ стоять в нікуди і чекають бунта і Бог його знає, що буде далі". В цей же час серед солдат на передовій почали ходили агітаційні матеріали, які закликали не йти в наступ. Зміст яких був наступним: "Дорогі братці по службі і по крові! Ось вже третій рік, як ми проливаєм кров продану німцям". Солдати все частіше відмовлялись йти воювати до прикладу під час Мінтавської операції кінця грудня 1916 року цілий батальйон відмовлявся проривати оборону противника.

Проте офіційна пропаганда про заворушення та втрату контролю у власній армії не згадувала. А навпаки намагалась переконати населення про паніку та заворушення серед противника: "Найсильніша тривога, що виявилася серед германців на прибалтійському театрі війни, через наш наступ перевищує масштаб подій. У тилу у німців на фронті Двін піднялася справжня тривога. Лібава та Віндава переповнені біженцями-німцями з Туккума. У Мітаві тривога охопила німецьке населення міста". [33]

Військове командування наголошувало бійцям про виконання свого державного обов'язку проте отримували негативну відповідь: "Оборонятись будемо наступати на підємо!", "Всюди зрада!", "Посилати людей серед білого дня!", "Всюди у нас продажне німецьке керівництво!", "Нас всюди грабують, вдома сім'ї голодують у бідних останнє забирають, а багатим все залишають!" "Чому досі сидять в тилу жандарми і всяка...?", "Терпіти більше немає сил!".

Солдати повністю перестали виконувати накази командирів і навіть погрози в їхній бік не працювали. Процес втрати дисципліни і розладу російської армії все більше став очевидним і не бажання воювати розповсюджувалось від одного батальйону до іншого. Навіть у своїх спогадах генерал Олексій Брусилов згадував про нестачу продовольства у військах погіршення якості харчування і про погрози у свій бік якщо війна не буде закінчена: "Став я також отримувати листи, здебільшого анонімні, у яких заявлялося, що війська втомилися, битися більше не бажають і якщо мир не буде незабаром укладений, то мене уб'ють. Однак отримував я та інші листи, також анонімні, в яких значилося, що якщо війну не буде доведено до кінця і "зрадниця-імператриця Олександра Федорівна" змусить укласти несвоєчасний мир, то мене теж уб'ють. З цього видно, що для мене вибір був не дуже широкий, а у військах думки щодо війни та миру розходилися" [2, ст. 216-217].

Пропагандистська машина та державні інститути вже остаточно втратили довіру серед населення. Реальний стан справ сильно відрізнявся від офіційної риторики. В результаті загострення в тилу та розкладу російської армії спричинили події Лютневої революції та падіння Російської імперії зі зміною

державного ладу. Масові демонстрації народу в Петрограді кінця лютого початку березня 1917 року з гаслами: "Геть війну", "Геть самодержавство", "Хліба", "Всю владу Радам". У висновку події революції зумовили падіння монархії зі зреченням Миколи II і утворенням Російської республіки. Яскравим прикладом цих подій варто згадати плакат того часу, який демонструє зображення оприкинутого Миколи II зі супроводжуючим текстом: "Прийшов лютий із робочим гнівом, із селянським боєм віковим. Затремтівши звіриним черевом, самодержавний звалився лад".

Після приходу Тимчасового уряду пропагандиська риторика остаточно змінилась, на відміну від попередніх років в яких основний зміст зводився від бажання допомогти братнім слов'янким народам, перемога над ворогом та захист власної Батьківщини. Зі зміною державного ладу на республіку і переходу влади в раду робітничих та солдатських депутатів. Пропаганда радикально змінила курс і почала апелювати до завершення війни і укладання миру. Одна з перших листівок нового уряду "До народів усього світу. Товариші пролетарі та трудящі всіх країн!" за 15 березня 1917 року це демонструє:

"Ми, російські робітники та солдати, об'єднані в Петроградській Раді Робочих та Солдатських Депутатів, шолом Вам наш полум'яний привіт і сповіщаємо про велику подію. Російська демократія кинула у порох віковий деспотизм царя і вступає у Вашу родину повноправним членом і грізною силою у боротьбі за наше спільне визволення. Наша перемога є великою перемогою всесвітньої свободи та демократії. Немає більше головного підвалина світової реакції та «жандарма Європи». Хай буде тяжким гранітом земля на його могилі. Хай живе свобода! Хай живе міжнародна солідарність пролетаріату та його боротьба за остаточну перемогу! І вже зараз можна з упевненістю передбачити, що в Росії переможе демократична республіка. Російські народ має повну політичну свободу. Він може сьогодні сказати своє владне слово у внутрішньому самовизначенні країни та у зовнішній її політиці. І, звертаючись до всіх народів, що винищуються і розоряються жажливою у війні, ми заявляємо, що настав час розпочати рішучу боротьбу із захопленими

прагненнями урядів усіх країн; настав час народам взяти у свої руки вирішення питання про війну та мир ".[38, ст 386]

Підбиваючи підсумки аналізу пропаганди Російської імперії на Східному фронті варто сказати, що риторика змінювалась з року в рік в залежності від обставин на передовій . На першому році війна представлялась як визвольна історична місія Російської імперії допомоги братнім слов'янським народам звільнитись від іноземного гноблення. Проте вже 1915 рік приніс військові поразки російської армії і загрозу вторгнення противника безпосередньо на землі Російської імперії. В результаті пропаганда змінила курс з визвольної місії на оборонну і апелювала до емоційного почуття захисту батьківщини від ворогів. Наступний 1916 рік став піком військового успіху та пропагандистської машини, що працювала на повну Брусиловський прорив дав змогу населенню відчувати віру, що перемога у війні ще можлива на тлі успішного наступу. Однак навіть незважаючи на військовий успіх втома та соціально-економічне загострення від тривалої війни на межі зими 1916/1917 року ставали все сильнішими і у висновку призвели до втрати довіри населення до державних інституцій стало зрозуміло пропаганда вже вичерпала свої можливості і не могла зупинити революційні події.

Розділ III.

Пропаганда Австро-Угорщини на Східному фронті.

3.1. Пропаганда на початковому етапі війни. Образ Австро-Угорської імперії як захисниці європейської цивілізації.

Приводом до початку Першої світової війни безпосередньо стало вбивство Гаврилом Принципом спадкоємця австрійського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда в Сараєво 28 червня 1914 року. Згодом Австро-Угорщиною було пред'явлено ультимативні вимоги Сербії, які фактично були відхилені, що стало початком великої війни. Невдовзі імператором Францом Йосифом I 29 липня 1914 року було опубліковано державний маніфест "Моїм Народом", який закликав до єдності серед народів імперії та наголошував на мирних ініціативах Австро-Угорщини для вирішення липневої кризи:

"Підступи ненависного супротивника змушують Мене вдатися до меча, щоб зберегти честь Моєї монархії, захистити її престиж і становище влади, а також забезпечити її володіння після довгих років миру. Ненависть до мене та мого дому палає дедалі сильніше, а бажання силоміць відірвати неподільні території Австро-Угорщини стає дедалі більш явним. Марно мій уряд зробив останню спробу досягти цієї мети мирними засобами, переконати Сербію покаятися суворим попередженням. Сербія відкинула помірковані та справедливі вимоги Мого Уряду та відмовилася виконувати ті обов'язки, виконання яких у житті народів і держав є природною та необхідною основою миру. Тому я маю силою зброї діяти, щоб створити необхідні гарантії, які забезпечать спокій Моїй Державі всередині та тривалий мир за кордоном. У цю урочисту годину я повністю усвідомлюю весь обсяг Мого рішення та Мою відповідальність перед Всевишнім. Я все переглянув і обмірковував. З чистою совістю я йду шляхом, який вказує Мені обов'язок. Я вірю в Мої народи, які крізь усі бурі завжди згуртовувалися навколо Мого трону в єдності та вірності та завжди були готові піти на найбільші жертви заради честі, величі та могутності Вітчизни. Я вірю в

хоробрий та відданий ентузіазм Вермахту Австро-Угорщини. І я вірю у Всевишнього, що Він дарує перемогу Моїй зброї". [15]

Пропагандистська риторика початкового етапу війни намагались створити образ миролюбивої Австро-Угорщини, що була змушена захищатись від агресії з боку "варварської Сербії та Російської імперії". Випуск газети Reichspost за літо 1914 року, що включає промову Франца Йосифа I до збройних сил імперії, яскраво це демонструє :

"Я хотів зберегти мир, — сказав імператор. Усе його життя є свідченням цієї істини. І до останньої години монархія доводила, що готова зберігати мир, забезпечуючи лише надійні гарантії порядку на своїх кордонах та зміну злих намірів своїх сусідів. Хіба це не найбільша легковажність, скоєна державою на пам'яті живих, що Сербія, замість того, щоб відмовитися від своїх неспокійних махінацій, воліє підпалити всю Європу? Безпринципність політики цієї молоді держави таким чином виявляється навіть перед тими, хто, можливо, раніше виявляв до неї співчуття. Сербія розраховує на Росію. Велика імперія, що простягається від крайньої півночі Азії до воріт Сербії та фіордів Північного моря, ця імперія, що охоплює 150 мільйонів людей і в порівнянні з якою Сербія ледве варта однієї зі своїх ста губернатюрств, тепер має запропонувати процвітання, мир і, можливо, світову владу зухвалому бунтівному суспільству, яке мало намір спрямувати долю нації до щастя за допомогою змовників і бомб". [25]

Одразу після початку Першої світової війни Австро-Угорською імперією було організовано пропагандистську машину в єдиний центр, який підпорядковувався командуванню австрійської армії. Засновано військово-прес-Бюро на чолі з Максиміліаном Ріттером фон Хоеном, що взяло під свій контроль всі доступні на той час канали поширення інформації. Війна австро-угорської пропагандою сприймалась як вимушений акт захисту вищої цивілізації від Східної загрози з боку Російської імперії та Сербії. Це було зіткнення двох протилежних світів німецького та слов'янського. З самого початку Австро-Угорщина представлялась миролюбивою імперією, яка до останнього намагалась мирно

вирішати конфлікт, проте Сербія з підтримкою Росії не оцінили цих зусиль. Пропаганда намагалась об'єднати підданих імперії за допомогою формування негативного образу Російської імперії та Сербії, які перші почали війну, для Австро-Угорської імперії вона пропагувалась як шляхетна місія задля відновлення справедливості. Закликом задля об'єднання багатонаціональної імперії Габсбургів став лозунг: "За Бога, імператора і Батьківщину".

Спогади полковника австрійського генерального штабу Макса Ронге залишають нам відомості про активне формування в серпні 1914 року українських та польських легіонів у складі австро-угорської армії для боротьби проти Російської імперії: "Головним розвідувальним пунктам у Галичині було надіслано вказівки щодо формування польських молодих стрільців, які фактично вже 7 серпня зайняли Мехов та в кількості 2 400 чол. рушили на Кельці та Радом. Все ж таки це був багатообіцяючий початок, а прагнення численних депутатів, якось: фон Сливинського, Дашинського, д-ра Триловського, д-ра Кост-Левицького, фон Васілька, використовувати національний рух у Польщі та Україні для формування легіонів отримали тим більше гарячий відгук, що вони обіцяли у перспективі помітне посилення діючої армії. Вже на початку серпня було розпочато формування польського легіону у Львові та Кракові". Тим самим Австро-Угорщина з точки зору пропаганди намагалась продемонструвати, що слов'яни готові воювати проти Російської імперії, яка прийшла їх "звільнити" від гноблення імперії Гасбургів. [11, ст 81]

Одночасно з цим Австро-Угорська імперія випускала емоційне агітаційне звернення до польського народу в якому закликала прихильно зустрічати австро-німецькі війська, які принесуть свободу після столітнього національно-релігійного гноблення з боку Російської імперії та наголошує об'єднуватись разом задля боротьби проти спільної східної загрози: "Наближається хвилина звільнення з-під ярма московського. Сполучені війська німецьких та австрійські незабаром перейдуть кордони Королівства польського. Вже москалі чухаються! Падає і криваве володіння, що тяжіє над вами вже

понад сто років! Ми приходимо до вас як друзі. Поставтеся і до нас по-дружньому. Ми несемо вам свободу та незалежність, за яку стільки терпіли ваші батьки. Нехай східне варварство відступить перед західною цивілізацією спільною у нас із вами. Повстанці! Пам'ятайте про ваше минуле, таке велике і славне. З'єднуйтесь із союзними військами! Спільними силами ми виженемо з та кордонів Польщі азіатські орди. Ми приносимо також свободу віросповідання і повагу до релігії, яка так жорстоко зневажається Росією." [38 , ст 185]

Після початку бойових дій на Східному фронті збройні сили Австро-Угорської імперії зазнали поразки на Балканах і згодом під час Галицької битви 1914 року під настиком російських військ були змушені залишити територію Східної Галичини та Буковини. Проте офіційна риторика не визнавала втрату територій австрійська преса поширювала інформацію про колону російських полонених у Львові та захоплену військову здобич: "Повідомлення зі Львова свідчать про те, що через місто пройшли нові транспортні потяги з російськими полоненими, включаючи 20 офіцерів та 300 драгунів. Серед військових трофеїв – 6 кулеметів, 6 польових кухонь та велика кількість боєприпасів". [20]

Також ми можемо побачити повідомлення, які возвеличували збройні сили Австро-Угорщини до прикладу гонведських гусар, які наводили жах на російських військових, що були слабкими та погано оснащеними: "Кілька поранених гонведських гусарів перебувають у львівському шпиталі. Двоє з них принесли два російські рюкзаки, в яких було лише кілька шматочків цукру, кілька груш, які росіяни, ймовірно, зібрали десь дорогою, та буханець чорного, твердого як камінь і повністю запліснявілого хліба. Це все спорядження російських солдатів" [20]

В той же час Австро-Угорщина намагалась представити свою боротьбу як священну місію для захисту усієї європейської цивілізації та її основних цінностей в противагу східному варварству: "Перемога імперської зброї була перемогою для культури та свободи Європи. Цього разу ворожі прапори не

майорять перед Віднем, а барабани та бочки ворожих армій не посиляють свій шум по наших стінах. Але рішення, яке піднімається на Сході, криваво-червоне, як сонце, — це нова міжнародна подія, доля для Відня, для монархії, для всієї цивілізованої Європи. [20]

Безпосередньо після Галицької битви в якій Австро-Угорська армія зазнала поразки пряма фронтowa пропаганда намагалась деморалізувати російську армію. Зокрема листівка за жовтень 1914 року зверталась до російських солдат з повідомленням про даремну пролиту кров, оскільки російські війська всюди зазнають повного розгрому. Тому варто послідувати прикладу своїх братів і здаватись в австрійський полон в якому гарантують хороше ставлення та належні умови: "Чекали ж ви того, що пророкували вам давно вже всі благонамірні люди: ваша кров потекла рясно і пінисто як хвилі матінки Волги, а все даремно - бо ваша армія знищена в Галичині та Пруссії, відступила бігом, залишаючи сотні тисяч убитих, поранених і полонених. Антверпен - цар фортець - впав від гранат австрійських і пруських як дуб під ударами сокири. Може вам ще невідомо, як добре живеться вашому братові в австрійському полоні — приходьте і ви до нас, хоч цілими ротами, полками, навіть армійськими корпусами, як це вже зробили тисячі ваших братів! Струшуйте з ваших чобіт пил обману та брехні, якими засліплюють вас ваш цар, ваші генерали, ваші офіцери." [38, ст 52]

Візуальна пропаганда Австро-Угорської імперії зокрема карикатури та плакати намагались принижувати Російську імперію та її армію. До прикладу одна з карикатур початкового етапу Першої світової війни зображувала німецького та австрійського солдата, що ведуть закованого ведмідя, який символізував Росію [Див. Додаток І]. Також варто згадати карикатуру, що відображала пригноблених російських полонених солдат у Відні , на яких була направлена їхня же гармата. [Див. Додаток Й].

Бюро військової преси, що займалось координацією усієї пропагандистської діяльності Австро-Угорщини заснувало кіновідділ, перед яким були поставлені чіткі завдання. Кожного тижня відділ повинен був випускати кінохроніку з

фронту, що звичайно піддавалось ретельній цензурі з боку держави. Фільми повинні були всіляко прославляти Австро-Угорщину та монархію з цієї метою випускались картини, що відображали могутність військової промисловості, показували хороше ставлення та умови в таборах для військовополонених.

Знімались фільми для підняття морального духу населення та заохочення вступати в ряди армії, зокрема кіно демонструвало маршируючі батальйони з героїчними та вмотивованими солдатами, які вирушають на фронт. Продюсер Роберт Мюллер в 1914 році випустив кінострічки з антиросійським змістом варто згадати про такі фільми: "Коли росіянин стояв перед Перемишлем" "Цар та його дорогі Євреї", "Новий тріумфірат".

Таким чином, Австро-Угорська імперія намагалась представити себе миролюбивою країною, що до останнього була віддана мирним ініціативам. Війна трактувалась як оборонна та священна місія вищої цивілізації проти варварства. Ключовою метою на початковому етапі пропагандистської машини були заклики до об'єднання всіх народів імперії для боротьби під скіпетром Франца Йосифа I.

3.2 Пропаганда урядових структур Австро-Угорщини під час Горлицького наступу

На відміну, від попереднього року в якому Австро-Угорщина зазнала військової поразки та втратила значну частину своєї території. Наступний 1915 рік приніс військовий успіх австро-німецької армії зокрема горлицький прорив за яким послідував великий відступ російських військ значно підняв моральний дух населення та армії. Спогади голови австрійської контррозвідки Макса Ронга розповідають нам про підготовку друкування в період січня 1915 року до 10 річниці подій "кривавої неділі" понад 50 тисяч екземплярів книги про російські звірства для підриву морального духу : "На противагу «Пам'ятній книжці солдата про німецькі звірства» Резанова ми випустили книжку про російські звірства і заготовили 50 тисяч екземплярів звернень, які 22 січня — на річницю гапонівських подій у Петербурзі — мали похитнути російську волю до війни. Ці звернення випускалися від імені «Російської народної організації у Женеві».

російські окопи вони доставлялися агентами. На тих ділянках, де позиції були розташовані близько, звернення пускалися за допомогою дитячих повітряних кульок. Зверненням цим дуже обурювалася російська ставка та розцінювала його як низький маневр. Ротмістр фон Вальцель, який енергійно керував цією пропагандою, пізніше використовував балони з теплим повітрям, що мали велику підйомну силу, пляшки і тому подібний посуд у річках і навіть крижини, на яких яскравими фарбами і формою, що кидається в очі, писалися гасло". [11, ст 115]

Фронтowa листівка за лютий 1915 року зі зверненням до російських солдатів демонструє нам "чисту та істинну правду" як зазначається на початку тексту. Містить спотворену та значно перебільшену інформацію про відступи російських військ та захоплення великої кількості полонених та військових трофеїв:

"Ви повідомили нам ваші останні військові новини. І ми теж отримуємо відомості, але вони кращі за ваші, тому що вони офіційні і в них тільки чиста, істинна правда. Так слухайте! У східній Пруссії були не малі битви, ні, там билися німці з вашою цілою 10-ою армією, що складається принаймні з 11 піхотних та кількох кавалерійських дивізій. Цю вашу 10-ту армію страшно розбили. Не тільки що ви повинні були залишити на полі битви багато тисяч убитих і стільки ж поранених, але ще взято в полон понад 67 тис. російських солдатів і захоплено 71 гармат і кулеметів у вашій десятій армії. Інший військовий матеріал, втрачений вашою армією, дуже великий. Тільки останні залишки вашої великої 10-ой армії уламки її, тікали на Августів, сильно переслідувані німцями. Зараз німці рухаються в напрямку на Ломжу і Варшаву, щоб зайти в тил вашої армії, що там бореться. У Польщі, на захід від Вісли, б'ються успішно німецькі та австро-угорські війська, а жителі Варшави чують гуркіт наших гармат. Під Краковом немає битви, ваші солдати відступили звідти вже давно на Тарне. У Карпатських горах б'ються наші австро-угорські війська з вашими солдатами і тіснять їх переможно назад. У Буковині досягли австро-угорські війська великих успіхів, відкинувши росіян назад. У

Карпатських горах і в Буковині останні два тижні взято щодня в полон по кілька тисяч російських солдатів. Їхня загальна кількість досягає до сьогодні понад

38.000 осіб. Наші війська захопили у вас при цьому багато знарядь і багато кулеметів. Ось це правильне становище! Оце правда!" [38, ст 59]

В цей же час подібна інформація про поточний справ на фронті за лютий 1915 року розгорталась в австрійській пресі випуск газети Reichspost повідомляє : "Бої на Карпатському фронті тривають всюди. Незважаючи на запеклий опір противника та розгортання російських підкріплень, які стягуються з усіх боків, кроком відвойовуються позиції проти наступу союзників. Операції на Буковині просуваються сприятливо. З щоденними боями наша колона, що просувається гірськими долинами, повертає собі батьківщину. Лінія Серет досягнута. Його Величність Імператор прибув на поле бою на східно-прусьському кордоні. Операції там змусили росіян швидко залишити свої позиції на схід від Мазурських Море." На Лужльській стіні бої тривають. Наразі взято близько 250 полонених, захоплено понад 25 гармат та 35 кулеметів. Однак кількість захоплених військових матеріалів поки що неможливо оцінити. У Польщі, праворуч від Вісли, німецькі війська продовжили наступ, про який повідомлялося вчора, захопили місто Серпе та знову взяли кілька сотень полонених" [21]

На тлі численних повідомлень про взяття в полон великої кількості російських солдат. Австро-Угорська пропаганда друкувала фронтові листівки від імені військовополонених. Зміст яких наголошував про гуманні умови перебування в австрійському полоні, оскільки наклепи з боку російського командування про жахливе ставлення до російських полонених не відповідають дійсності:

"Понад 3 місяці я перебуваю вже в Австрії в чудовій місцевості разом з багатьма нашими братами. Кажуть, що в одній тільки Австрії російських полонених понад чверть мільйона. Нам тут дуже добре живеться, годують нас добре, дають чай, тютюн і по 3 коп. платні на день. У разі хвороби йдуть за тобою як слід. . Тепер можна зрозуміти братики, чому наше начальство нам усе твердило, що Австрійці та Германці погано поведуться з російськими

полоненими. Ну, брат це тому, щоб ми до них не переходили. Якщо хтось хоче займатися своїм ремеслом то може заробити зайвий рубль. Ну і взагалі справа для нас, що потрапили в полон, вийшла зовсім не так погано, як ми спершу думали". [38, ст 62].

Спроба наступу російських військ через гірські перевали в Карпатах під час зими/ весни 1915 року зазнали невдачі Австро-Угорським збройним силам вдалось зупинити наступ. Випуски австрійської преси всіляко підкреслювали героїзм та стійкість австрійської армії проти противника: "У Карпатах учора розпочалися важкі бої на фронті між перевалом Ужок та сідловиною Конєзна. Вже вночі ворожі загони намагалися захопити зненацька деякі з наших опорних пунктів. Вони були відбиті всюди з великими втратами. У ранкові години російські атаки повторилися в більшому масштабі; бої, що розгорнулися, тривали протягом усього дня. До вечора російські війська, які просунулися до наших стайень на річці Сан поблизу Смольника та Альсопагоні, були відбиті. Чотирнадцять тисяч людей було взято в полон". [22]

На відміну від офіційної пропагандистської риторики Австро-Угорської імперії, яка хоробро вистояла проти натиску російських військ під час Карпатської битви. Мемуари німецького військового Макса Гофмана описують нам більш зважену картину подій на Східному фронті в якій імперія Габсбургів була б на межі краху якби не вчасна підмога німецької армії. Зокрема Гофман повідомляє про критичне положення австрійських військ у Карпатах:

"Серед карпатських снігів і льодів йшли запеклі криваві бої, варті російських нечуваних втрат, але вони все ж таки крок за кроком відтісняли нашого союзника. Становище австрійських армій ставало критичним. Якби росіянам вдалося прорвати Карпатський фронт і спуститися в угорську долину, двоєдина монархія розвалилася б. Потрібно було з нашого боку вжити енергійних дій для підтримки союзної армії. Серйозність становища наполегливіше підкреслював у своїх щоденних доповідях ротмістр Флейшман, австрійський офіцер, прикомандований до штабу нашого фронту. Власною владою командувач фронтом надіслав австрійцям одну дивізію, виділену як резерв з 9-ї армії. Вона

встигла на Карпати в середині квітня, в дуже критичний для наших союзників момент, бо армія Бороївича почала вагатися. Наші підкріплення, що прибули на Карпати, не в змозі були суттєво змінити положення; вони могли лише допомогти зберегти фронт".[10, ст 72-73].

Починаючи, з травня по червень 1915 року тривала спільна операція австро-німецьких військ, а саме Горлицький прорив, який відтіснив Російську імперію з раніше зайнятих територій зокрема з Галичини та частини Польщі. Преса Відня повідомляє нам про початок наступу в результа якого відбувся прорив під Горлицею: "Корпус під командуванням Ф.М.Л. Гофмана, досяг значного успіху в Карпатах. Після запеклих боїв він захопив висоту за долиною Головчанки, захопив велику кількість військових матеріалів та взяв численних полонених. Решта фронту зазнала сильного артилерійського вогню. У російській Польщі ворог був відкинутий на деяких ділянках, наші війська місцями досягли загороджень. Лінія головних позицій противника. На фронті в Західній Галичині та в У Карпатах йшов важкий артилерійський бій. На височині між Оравою та Опорталем наші війська відбили нові запеклі російські атаки, взяли в полон 55 осіб, нарешті перейшли в наступ і після запеклого бою захопили сильний російський опорний пункт на схід від Острівських висот". [23]

Для більшої деморалізації російських солдат на тлі успіху австро-німецьких військ поширювалась фронтова листівка зі зверненням до росіян. Зміст якої повідомляв про розбиту російську армію, що тікає зі всіх раніше зайнятих рубежів: "Наближається кінець вашого падіння: ваша 3 та 8 армія розбиті в Галичині. Перемишль, Самбір та Дрогобич у руках переможних військ австрійсько-угорських та німецьких 180,000 росіян взято в полон та 400 кулеметів. Залишки вашої армії тікають безладно у напрямку Львова, де незабаром будуть взяті. Одним виходом для вас залишається йти там, звідки прийшли або здатися в полон, де вам добре житися буде до укладання миру. Все викладене є істинно правдою, а не брехня, яку навіюють ваші офіцера".[38, ст 65].

Спогади німецького генерала Еріха Людендорфа залишили нам цінні відомості про Горлицьку операцію. Зокрема початок наступу австро-німецьких військ Людендорф описує як успішний: "Вранці 2 травня війська генерала фон Макензена блискуче виконили ретельно підготовлену атаку і прорвали російську фронт на середньому Дунайці. Найближчими днями було взято другу та третя російські позиції. Після цього росіяни почали відступати з Угорщини через Карпатський хребет на північ. Угорщина була очищена, і австро-угорська армія знову отримала рішуче полегшення. Генерал фон Макензен безперервно розвивав натиск до Сану на Ярослав і 15 травня взяв нападом передмістя зміцнення слідчого. Сусідні австро-угорські армії кинулися вперед за німецькими військами по обидва їхні сторони, південно-німецька армія теж перейшла в наступ і захопила північний район Стрия. На початку червня Перемишль був відібраний у росіян".[13, ст 130-131].

Людендорф подає нам іншу сторону Горлицького наступу зокрема офіційна пропаганда завзято вихваляла операцію як великий прорив та перемогу, що справді відповідало дійності. Проте ми і бачимо інформацію про відхід австро-угорських військ під натиском ворога навіть на тлі успішного наступу. З іншого боку німецький генерал пише, що з військової точки зору взяття Галичини не мало як такого вирішального значення у війні:

"Російським арміям довелося залишити позиції між Карпатами. ми і Пилицей, причому вони зазнали великих втрат. Але союзники могли розвивати свій успіх загалом лише фронтально, хоча вони й дуже намагалися досягти місцевих охоплень, головним чином західного флангу російських військ, що відходили з Карпат Спроба охоплення правим крилом австро-угорських армій у Буковині не вдалася. Воно було недостатньо сильним. В результаті операція тут закінчилася відходом австро-угорців під натиском. ворога. Головні бойові завдання завжди лягали на німецькі війська. 22 червня було взято Львів, незабаром потім Рава-Руська, і росіяни змушені до подальшого відступу до Бугу. Тепер росіяни були змушені відходити і нижче Вісле, у напрямку Люблін і Івангород". Фронтальне відтискання росіян у Галичині, як воно не було їм чутливо, не мало вирішального значення для війни. Вони боєм відходили

настільки, наскільки тилові повідомлення дозволяли нам просуватися. Росіяни ще не билися на своїй землі і до неї могли ще поступитися значним простором.[13, ст 131-132].

Австро-Угорська пропаганда вдало скористалась Горлицьким наступом та першою річницею Великої війни для психологічного тиску та деморалізації російської армії. Емоційна фронтова листівка за серпень 1915 року з назвою "Ти бідний російський селянин" спочатку наголошувала на величезній кількості вбитих та поранених російських солдат. "Непереможна російська армія" , яка ще не так давно стояла під Краковом вела успішний наступ за Карпатами тепер перебуває в повному розгромі та відступі: "До річниці цієї світової війни дісталось Германцям та Австрійцям у видобуток 1700000 російських солдатів, 9000 гармат та 4000 кулеметів. Налічується вбитих у кілька сотень тисяч, а хворих та поранених у кілька мільйонів. Найкращим доказом, як Ви духом падаєте і як сили слабшають, є те, що тільки в липні місяці ми захопили 850 офіцерів, 298 000 солдатів, 76 гармат і 558 кулеметів. Ти бідний селянин. Ти забутий і забитий мученик руської землі, що залишився завжди безвісти від рідних, перед яким начальство старанно приховує правду. Ця — одного разу «переможна» — російська армія, яка вже стояла в західній Пруссії, перед Краковом і за Карпатами, ця армія, яка взяла Перемишль, знаходиться тепер у повному, так названому «стратегічному» відступі. Рік тому Ви, сповнені надій, пішли в похід проти нас, — але тепер, у річницю цієї війни, варто було б Вам — ошуканим російським селянам — схаменутися".[38, ст 67]

Також варто згадати фронтову листівку за жовтень 1915 року, зі зверненням до російських солдат зміст якої мав на меті викликати сильні емоційні почуття. Зокрема йшлося про велику кількість скалічених чоловіків, які залишили свої сім'ї напризволяще. Крім того листівка намагалась посіяти сумнів про спокій в тилу і повідомляла про масові повстання в Москві, Петрограді і закликала

зрозуміти, що не потрібно даремно проливати свою кров, оскільки не можливо перемогти противника, який значно переважає у військовому спорядженні:

"Цілий рік війни минув! Небувалі в історії людства жертви зазнали російського народу! Мільйони російських мугцин вбиті, поранені, ні до якого праці не здатні. Мільйони російських жінок, дітей та сиріт у сльозах! З початку травня місяця Ви постійно відступаєте, втрачаючи багато людей та всякого майна. Російські війська всюди розбиті. А що буде далі? Нещастя Вашого народу, такого миролюбного, полягає в тому, що уряд Вас хоче вмовити, що нинішня війна — визвольна війна! Але почуття самоохорони, що заговорило останнім часом у широких колах населення, у вигляді повстань і страйків позначається вже в деяких містах, як, наприклад, у Москві, у Петрограді та в Одесі. Зрозумійте нарешті, що без рушниць, без аmunіції, без артилерії, неможливо вести війну, тим більше, якщо у противника всього цього є достатньо! Та чи не досить пролито крові? Самі подумайте!" [38, ст 72]

Візуальна пропаганда Австро-Угорщини за 1915 рік намагалась возвеличувати за допомогою карикатур імперію Габсбургів та Німеччину, що завзято бореться проти численних ворогів. Приміром одна з карикатур зображує противника Антанту у вигляді зміїного чудовиська проти якого протистоять два солдати, що символізують Австро-Угорщину та Німеччину [Див. Додаток К]. Одна з німецьких карикатур, що була спрямована проти Російської імперії містила зображення слабких російських прикордонників. Зі супроводжуючим текстом: "Димитрію, у мене є чудовий план війни: якщо я викину гвинтівку, перебіжу, я добре поїм!" [Див. Додаток Л].

Кінопропаганда Австро-Угорської імперії за 1915 рік була вельми успішною військові успіхи значно піднімали моральний дух населення. Разом з тим відділ військової преси для демонстрації непереможності та гуманності австрійських військ зняв цілу серію хронік безпосередньо з фронту. Один з фільмів Австро-угорці в Перемишлі мав символічне значення, оскільки облога фортеці закінчилась поразкою австрійських військ, проте наразі стрічка демонструє кадри вщент зруйнованої фортеці після відступу російської армії.

Крім-того для демонстрації гуманності слід згадати хроніку після вступу австро-німецьких військ до Польщі. Один з кадрів містив зображення австро-німецьких військ, які піклуються про цивільне населення роздаючи хліб. З художніх фільмів необхідно згадати стрічку режисера Якоба Флека "Серцем і рукою за батьківщину" сюжет якої розповідає про мужнього молодого кадета. Який повністю відданий Австро-Угорській імперії та з повною жертівністю виконує небезпечні завдання на передовій.

На відміну, від минулого року в якому Австро-Угорщина зазнала військової поразки та втрату територій. Наступний 1915 став роком піку військового тріумфу імперії Габсбургів, завдячуючи спільним зусиллям австро-німецьких військ було проведені успішні контрнаступальні дії. Пропагандистська машина працювала на повну, поширюючи наративи про непереможність австрійської армії на тлі військових успіхів тим самим, піднімаючи моральний дух серед населення.

3.3. Пропаганда в умовах морального занепаду та виснаження імперії (1916 початок 1917 років)

Випуск австрійської преси за 6 січня 1916 року подає нам відомості про поточний стан справ вже новому році Великої війни. Зокрема повідомляється про перші спроби наступу російських військ на Східному фронті, які були успішно відкинуті австрійською армією. "Світова війна в новому році. Наприкінці безпрецедентного року крові та героїзму в 1915 році почалася нова спроба росіян прориву, яка все ще вирувала в перші дні 1916 року. Про це оголошували місяцями; знову маси за масами, без милосердя, ведуться проти нашого фронту на Дністрі, Стрипі та Ікві. Однак поки що цей новий наступ, слава Богу, був відбиті нашими та союзними військами, з жахливими втратами противника. Держави Четверного союзу, що прагнули завоювань, не змогли продемонструвати жодного значного успіху в цих світових війнах, нав'язаних Центральним державам на початку 1916 року". [18]

Одночасно з цим фронтова листівка за січень 1916 року намагалась психологічно тиснути на російських солдат, переконуючи їх в даремному

проливанню крові за чужі інтереси. В протигагу мужній австрійській армії, що захищає власну вітчизну та має повну перевагу на полі бою.

Останні рядки намагалась викликати сильне емоційний відгук, апелюючи до дружин та дітей, які чекають їх вдома. Російський уряд не вартий їхніх життів слід перейти на бік Австро-Угорщини й згодом повернутися живим та неушкодженим :

"Останні бої вам довели, що австрійці непереможні. Австрієць захищає свою улюблену батьківщину, він бореться за рідну землю, тим часом як ви повинні боротися за інтереси Англії. Отже, ви не боретесь за вашу батьківщину, яка і без завоювань велика і могутня. Народ російський вбивається лише тому, що нездатний ваш уряд уклав такі не вигідні договори. Наша культура і широко розлучена промисловість дали нам такі бойові засоби, проти яких ваша доблесть не допоможе. Російські Солдати! Даремно ви проливайте свою кров, успіху не буде! Ваш уряд не вартий жертви вашого життя і щастя ваших рідних! Згадайте про ваших дружин та дітей і переходьте до нас. Вас приймуть дружельно, і після війни ви здорові повернетесь додому." [38, ст 77]

Інша же листівка за цей період прагнула повністю деморалізувати російську армію. Переконаючи їх, що навіть незважаючи на військовий успіх і взяттям частини територій в 1914 році та багатообіцяючим заявам уряду про швидку перемогу. Згодом все стало зовсім по іншому і австро-угорські збройні сили успішно прорвали фронт. Австрійці попереджають, що всі спроби просуватись вперед для російської армії закінчаться невдачею:

"З самого початку успіх був по вашій стороні. Вам вдалося зайняти більшу частину Галичини та Буковини, і ваші начальники думали вже про те, що з початком 1915 стануть біля воріт Відня та Берліна. Але ж трапилося інакше! Карпати стали для вас масовою могилою і понад мільйон ваших братів лягло жертвами кровожерного впертості вашого Великого Князя Миколи Миколайовича. А потім стався пролом вашого фронту біля м. Горлиці. Все, чого ви протягом 10 місяців у запеклих важких боях з пожертвуванням понад два мільйони найкращих синів вашої країни досягли, ви втратили протягом не

цілих три місяці. Кінець 1915 був засуджений бачити сумний кінець вашого військового нещастя, яке з самого початку війни здавалося бути; настільки обіцяючим. Наш фронт, як вам напевно дуже добре відомо, настільки міцний і від усіляких сюрпризів настільки укріплений, що вам за всіх ваших спроб прорвати його, доводиться невдало відступати. Нехай ваші безжалісні начальники, не шкодуючи вашої даху, — дахи бідних подяремних хрестин, женуть вас у 8 або 16 рядах глибини на нас, все ж таки ваші атаки будуть відображені і жодним чином успіху не матимуть".[38, ст 81].

Першою спробою мащтабного наступу на фронті російських військ стала Нарочська операція, яка тривала в березні 1916 року. На тлі німецького наступу під Верденом французький уряд звернувся до Російської імперії з проханням допомогти відтягнути німецькі сили. Для російської армії операція закінчилась поразкою та величезними втратами наступ проходив в надзвичайно складних погодних умовах. Спогади німецького генерала Еріха Людендорфа докладно розповідають нам про хід операції. Ми бачимо, що російська армія мала невеликі успіхи, проте навіть незважаючи на чисельну перевагу наступ був відбитий:

"Російський наступ, намічений у другій половині березня проти фронту Головнокомандувача на Сході, далеко виходив з рамок простої спроби відтягнути сили. Це був рішучий бій і як такий заздалегідь розпланований. Знайдені накази говорили про вигнання ворога з межі імперії. Вже 16 березня росіяни відкрили ураганний вогонь, але не біля Сморгони, як ми очікували, а на тіснину між озерами Вишневе і Нарочь, а також по обидва боки вузькоколійної залізниці Свянцян — Постава та на південь від Двінська. Артилерійський бій вівся з небаченою на сході силою і 17 березня продовжувався. 18-го почалися піхотні атаки та тривали з перервами до кінця березня. З 18 по 21 березня становище 10-ї армії було критичним. Росіяни мали велику чисельну перевагу. 21 березня та росіяни здобули в озерній тіснині успіх, який для нас був дуже болючим, на захід від Постав їх атака була лише насилу відбита. До кінця березня російські атаки вже виснажилися. Як тоді говорили без перебільшення,

вони потонули у «болоті та крові». втрати росіян були надзвичайні. Тонкі лінії наших хоробрих військ, ще добре навчених і мали велику кількість офіцерів, що панували над масовою тактикою погано навченої російської армії. Напруга військ, які брали участь у цієї операції на глибоко розмитій землі, в холодну та сиру погода була дуже велика. Фронт Головнокомандувача на Сході витримав першу велику оборонну битву". [13, ст 189-191].

Брусиловський прорив став самою масташтабною наступальною операцією під час Першої світової війни. Австро-Угорщина зазнала нищівної військової поразки та втрати всіх раніше здобутих територій під час Горлицької операції. Згодом Австро-угорська армія повністю втратила свій бойовий потенціал і перейшла в повну залежність від німецьких збройних сил. Спогади австрійського офіцера та голови військової розвідки Австро-Угорщини Макса Ронге розповідають нам про отримання агентами своєчасної інформації про підготовку Росії до наступу. Одночасно з цим австро-угорська армія очікувала та здійснювала запобіжні заходи ще за місяць до початку Брусиловського прориву.

"З початку квітня 1916 р. почали надходити повторні повідомлення про наміченому російському наступі в Буковині та в Галичині. У середині місяця з'явилося дуже багато перебіжчиків, підтверджували відомості про майбутній наступ. 13 травня агентурна розвідка з повною визначеністю повідомила командування 4-ї армії, що і на її фронті, на ділянці Картшловка — Корито, слід очікувати настання 8-го та 11-го російських корпусів. У зв'язку з цим 4-й армії було підпорядковано 13-ту ландверну дивізію. 20 травня надійшла застереження про те саме від військового аташе в Бухаресті. Ген. Авереску у колі своїх друзів заявив, що, за повідомленням румунського військового аташе в Петербурзі, «росіяни найближчим часом почнуть великий наступ, який має показати, що німці даремно вважають їх нездатними до наступу». На той час і наша 7-а армія підготувалася до атаки, хоча мала приблизно «проти семи російських дивізій тільки лестоці дивізій, розташованих південніше Дністра".

Австрійська преса за перший день наступу повідомляла про спроби противника наступати та запеклі бої по всій лінії зіткнення, які австро-угорська армія стримувала: "Російський театр військових дій. Шлак на північному сході продовжується зі зниженою інтенсивністю майже вздовж усього фронту довжиною 350 вузлів." На північ від Окки ми вчора зайняли нашу лінію, підготовлену на 5 км на південь. Поблизу Яслове, на підтримці "Ніжного фронту", ворог атакував сьогодні вранці після сильної артилерійської підготовки. Його було відбито всюди, місцями в рукопашному бою. На захід від Тремболи, водночас, сильна російська атака провалилася під нашим артилерійським вогнем. На захід і північний захід від Тарнополя також точилися запеклі бої. Скрізь, де ворог отримував тимчасові переваги, його негайно відбивали. 355 російських трупів лежали перед фронтом батальйону. У Сапанова також численні удари противника не призвели до суттєвих результатів. Між Мльовом на Ікві та районом на захід від Оліки, де росіяни постійно підкріплюються, все ще триває запекла боротьба." [24]

Фронтowa пропаганда зі зверненням до російських солдат наголошувала, що всі плани урядів Антанти щодо швидкого розгрому Троїстського союзу провалився та ніколи не досягне своєї мети. Листівка прагнула викликати сильні емоції, звертаючись до солдат стільки ще вони будуть проливати свою кров за Англію. В той час коли дружини та діти їх чекають вдома російські солдати сидять в окопах та віддають своє життя за міністрів Антанти:

"Росія і Франція по суті не знають чому вони ще воюють Військова мета якої вони прагнули: Урочисте вступ до Берліна і Відня і розгром центральних держав не досягнуто і не буде. 22 місяці вже триває ця кровопролитна війна, яка вам і вашим союзникам принесла і може завдати тільки поразки! Як довго ще, ви думаєте віддавати своє життя за тих підступних англійців? У те час коли ваші матері, дружини і діти сумують і бідують, ваші поля лежать не обробленими, а ви в окопах віддаєте своє життя за Англію, їздять собі міністри і політики Росії, Англії та Франції по різних містах на конференції, де при повних і смачних стравах і відмінних винах говорять про майбутніх блискучих

перемоги. А тим часом центральні держави тримають те, що завоювали та продовжують бити свого ворога! Подумайте про те, ви, російські солдати, і спитайте себе: ЯК ДОВГО ЩЕ?!" [38, ст 100]

Мемуари німецького генерала Еріха Людендорфа розповідають нам докладно про події на Східному фронті під час Брусиловського наступу. На відміну від офіційної преси Відня де австро-угорська армія героїно трималась під натиском російських військ. Людендорф пише про катострофічне положення австро-угорських збройних по всій лінії зіткнення та повну втрату боєздатності. На тлі Брусиловського прориву австрійці перейшли в повну залежність від свого союзника Німеччини та разом з тим повністю зневірилися у власні сили.

"4 червня росіяни атакували Австро-Угорський фронт. біля Луцька, Тарнополя і безпосередньо на північ від Дністра. Атаку було розпочато росіянами без значних переваг сил. У районі Тарнополя генерал граф Ботмер, який вступив після генерала фон Лінзінгена у командування південно-німецькою армією, начисто відбивши російську атаку, але в інших двох районах росіяни здобули повний успіх і глибоко прорвали Австро-угорський фронт. Але ще гірше було те, що австро-угорські війська виявили при цьому таку слабку боєздатність, що становище східного фронту одразу стало суто серйозним. Російський наступ у Луцька, при повному падінні здатності австро-угорських військ, швидко просувалося вперед і вийшло біля залізниці на Ковель та на Стохід. Російський наступ на Дністрі прорвавши дивізії генерала фон Пфланцер-Балтіна з північного сходу у напрямку на Вікно (Схід Заліщики) — Снятинь і дуже скоро поширилося на значну ділянку на південь від Дністра. Чернівці впали до кінця червня, росіяни вишли на лінію Тлумач – Дністер – Коломия – Кімполунг і продовжували настання до Карпатських проходів. Німецькі війська також були відправлені на Дністер та до Карпат. Вони перекидалися від Головнокомандувача на Сході та із заходу. Але свіжих дивізій ледве вистачало, щоб утримувати фронт. За таких обставин контратаки були б недоречними. На початку липня майже по всьому Східному фронту йшла сил
боротьба.

Австро-угорські війська втратили будь-яку віру у свої сили і всюди потребували німецької опори". [13, ст 199-203]

Безпосередньо фронтова пропаганда зокрема листівка зі зверненням до російських солдат за вересень 1916 року після завершення наступу. Намагалась применшувати успіх Брусиловського прориву порівняно з втратами, які понесла російська армія їхні здобутки були "мізерними". Проте і водночас австрійці визнали що росіяни бились як леви. Листівка навіть звертається до російського письменника Лева Толстого та його казки про "Івана-Дурачка" який завойовує світ для царя та порівнює солдат зі соломою. Очевидно акцентуючи увагу, що життя солдата ніщо для російської влади:

"22 Травня цього року розпочався ваш наступ і Цар наказав вам оголосити, що готовий укласти з Австро- Угорщиною та Німеччиною мир тоді лише, коли буде відібрано у ворога всі втрачені російські землі. З тих пір минуло 4 місяці, ви воювали і билися як леви, ваші втрати вбитими та пораненими досягають величезної цифри 800.000 чоловік, а результат усього цього кровопролиттю? — дуже мізерний, так як незважаючи на ту маленьку частинку волинської губернії, яку ви зуміли відбити і за яку здорово поплатилися вашою кров'ю, вся Польща, Литва і більшість балтійських губерній залишилися все-таки в руках Німеччини та Австро-Угорщини. Ваша могутня коаліція, яка відразу на всіх фронтах перейшла до мало вдалого наступу дійшла того розумного висновку, що їм самим не вдасться подолати Німеччину та Австро-Угорщину. У оповіді «Про Івана-Дурачка » ваш великий письменник Л.С. Толстой розповідає, як Іван-Дурачок для одного зі своїх братів, який був полководцем і для Царя хотів завоювати весь світ, перетворював солому на солдатів. Іван-Дурачок казав йому: «Якщо тобі ще треба солдатів, ти приходи, я ще нароблю. Соломи нині багато». І ваш Цар має досить солдатів, тільки вони не з соломи, а з тіла і крові, кожен з них має вдома свою матір, дружину та дітей, які голодують, тим часом як ви проливаєте свою кров на користь підступної Англії"! [38, ст 108]

фронті прагнула максимально залучитись підтримкою у війні серед населення імперії. З огляду на це в період важких боїв на передовій з травня по жовтень 1916 року в громадському парку Відня проводилась військова виставка. Глядачі могли побачити побут солдата в окопі, офіцерські помешкання, гармати та польову кухню. Одна з карикатур з цієї виставки з назвою "В окопах Пратера" була випущена з метою агітації купувати військові облигації.

Відділ кінопропаганди Австро-Угорщини за 1916 рік на тлі військових поразок прагнув підняти моральних дух серед населення імперії. Слід згадати про військову стрічку "З Богом за імператора та ідею" режисера Якоба Флека. Фільм розповідає про двох офіцерів та їхнє безпосередньо перебування на Східному театрі бойових дій. Демонструвалась сцени штурму ворожих позицій взяття російських солдат в полон. Також необхідно згадати комедійну стрічку "Відень у Війні " сюжет якої розповідав про зміни, повсякденного життя під час Першої світової війни. Ключова пропагандискья сцена фільму зображувала з яким ентузіазмом австро-угорські збройні сили йшли на війну в 1914 році.

Становище Австро-Угорської імперії на кінець 1916 року було вкрай складним, як на фронті так і всередині країни втома від довготривалої війни ставала все більшою. В листопаді помирає імператор Франц-Йосиф I та його наступник Карл I прагнув знайти шлях до миру. Спогади голови австрійської військової розвідки Макса Ронге розповідають про поширення листівок з мирною ініціативою з прагненням перевірити, настрої противника. Російські солдати палко вітали мир, проте у їхнього командування була протилежна думка, на рахунок мирних ініціатив:

"У грудні 1916 року розвідка розповсюдила у розташуванні противника листівки з наказом імператора Карла по армії та флоту про мирну пропозицію Австрії, Болгарії та Туреччини і потім всюди простежила, яке враження справить цей наказ у ворожих країнах. У росіян наші повітряні кулі з листівками часто зустрічали захоплений прийом. Втім, братання з нашими солдатами було ліквідовано російським командуванням з допомогою тілесних покарань. Полонені, особливо з російських гвардійських елементів, розцінювали мирне речення як ознака нашої слабкості. Наказ царя по армії та

флоту, перехоплений нами за допомогою радіо, закликав, у відповідь на пропозицію миру, витіснити супротивника з території Росії і навіть воскресав давно вже поховані старі цілі війни. Константинополь та протоки". Усередині самої Австро-Угорщини мирна пропозицію, природньо, зустріли з ентузіазмом і посилювало симпатії до Карла. [11, ст 199]

З огляду на відкидання російським верховним командуванням мирного плану Австро-Угорщини. В січні 1917 року поширювалась листівка зі зверненням до російських солдат. Зміст якої переконував, що російська влада відмовилась від будь-яких пропозиції щодо миру. І тепер солдати будуть змушені воювати до останнього тільки заради виконання царського бажання, а саме завоювання Царгорода та воз'єднання територій Польщі. На кінець листівка закликає добре подумати російським солдатам чи варто проливати свою кров заради цих цілей:

"З одного з останніх наказів вашого Верховного головнокомандувача ви дізналися, що пропозиції миру Центральних держав Росією та її союзниками відхилено, що навпаки від Вас вимагають битися до завоювання Царгорода і до з'єднання та незалежності Польщі у всіх її трьох частинах! Якби від Вас не приховували невдачі останніх битв, Ви знали б, що російські війська, які мріяли про урочисту ходу від Бесарабії до Царгорода, тепер же біжать назад у напрямку до Могильова та Одеси! Війська Центральних Держав слідує за п'ятами російських військ та залишками румунських військ. Вся Валахія, Добруджа і більшість Молдови в руках Центральних Держав! Ось які успіхи Держав Злагоди, які запевняють Вашого царя, що він скоро досягне своєї мети: оволодіння Царгородом. Ви російські солдати, розмірковуюте про ці дві «шляхетні» цілі війни Вашого государя і запитайте себе, чи справді вимагає щастя російської народу, російських селян, їхніх дружин та дітей цієї нечуваної, нескінченної та марної жертви Вашої крові?" [38, ст 120]

Мемуари німецького військового Макса Гофмана розповідають нам про відкрите вікно можливостей, яке з'явилося після Лютневої революції в Росії. Зокрема російська армія була повністю деморалізована подіями всередині власної країни. З огляду на це перед центральними держави постав вибір

Габсбургів довелося зіткнутись з втратою ініціативи на фронті та поступовим виснаженням власних ресурсів для ведення війни. У зв'язку з цим вже на кінець 1916 та початку 1917 років Австро-Угорщина всіляко прагнула знайти шлях до миру.

Висновки

Підсумовуючи проведене дослідження слід зазначити, що пропаганда як засіб впливу на суспільну свідомість має витoki ще з XIX ст. Починаючи з епохи Наполеонівських війн та завершуючи Балканськими війнами відбувалась поступова історична трансформація основних механізмів та технологій військової пропаганди. Однак саме Перша світова війна стала переломним етапом у її розвитку: в цей період пропаганда набуває системного, централізованого й тотального характеру, охоплюючи всі сфери суспільного життя.

Пропаганда Російської імперії на Східному фронті на першому році Першої світової війни прагнула сформувати свій світлий образ "визволителя та захисника слов'янських народів". Та водночас сакралізувати війну апелюючи до релігійних мотивів зокрема відомий на той час був лозунг: "за віру царя та вітчизну". На першому році війни такі мотиви мали сильний ефект, оскільки патріотичні настрої серед населення були на піку. Однак події наступного року знаменували великий відступ російської армії та водночас зумовили зміну пропагандистської риторики. Замість визвольної місії Російської імперії по "визволенню слов'ян" в умовах провалів на фронті акценти змінились на підтримці морального духу. Проте в 1916 році на тлі успішного Брусиловського наступу пропаганда знову змінила свої акценти на переможну риторику. Однак, варто зауважити, що війна перейшла в затяжний характер внаслідок чого серед солдат та цивільного населення почала зростати втома. На межі зими 1916/1917 року соціально-економічне загострення ставало дедалі сильнішими. Та в результаті призвели до втрати довіри населення до державних інституцій стало очевидно пропаганда вичерпала свої можливості та не могла зупинити революційні події, які насувались.

Пропаганда Австро-Угорщини на першому році війни прагнула створити образ миролюбивої імперії, яка змушена захищатись від агресивної Сербії та Російської імперії. Війна трактувалась як цивілізаційна місія імперії Габсбургів захистити європейську цивілізацію та культуру від слов'янського варварства.

Водночас пропаганда закликала до єдності багатонаціональної держави під владою "батька нації" Франца Йосифа I. Гаслом для мобілізації та об'єднання різного етнічного населення було: "За Бога, імператора та Батьківщину". У 1915 році пропагандистська риторика поширювала наративи про непереможність австро-угорських збройних сил на тлі успішного Горлицького наступу. Цей рік був піком військового тріумфу та морального піднесення Австро-Угорщини. Однак у 1916 році пропаганда Австро-Угорської імперії зіткнулась з чималими викликами. Зокрема австро-угорська армія зазнала нищівної військової поразки під час Брусиловського наступу. Та втрати всіх раніше здобутих територій під час Горлицької операції. Австро-угорська армія була сильно деморалізована та повністю втратила свій бойовий потенціал та перейшла в повну залежність від Німеччини. Австро-Угорська імперія на кінець 1916 року на початку 1917 року зіткнулась з втратою ініціативи на фронті та поступовим виснаженням власних ресурсів для ведення війни, що значно обмежувало ефективність пропаганди.

Порівнюючи аналіз пропаганди Австро-Угорщини та Російської імперії на Східному фронті Першої світової війни. Слід зазначити, що для обох імперій були як спільні так і відмінні риси. Ключовими спільними особливостями стало поширення таких пропагандистських наративів: сакралізація війни, зверення до релігійних мотивів, створення негативного образу свого противника та спроба його деморалізації шляхом поширення фронтових листівок, перебільшення власних успіхів на фронті та замовчування військових досягнень свого противника.

Відмінними особливостями пропаганди обох імперій зумовлювалась насамперед різними ідеологічними підходами виправдання своєї участі в Першій світової війні. Зокрема пропаганда Російської імперії трактувала свою участь як "національно-визвольну місію" по звільненню усіх слов'янського народів від гноблення імперії Габсбургів. Натомість Австро-Угорщина трактувала свою участь у Великій війні як цивілізаційну місію імперії Габсбургів захистити європейську цивілізацію від загрози з боку варварської Сербії та Російської імперії.

Список використаних джерел та літератури

А. Джерела

1. Gülsüm Kemalova. Kadınlarımızın İçtimaları // in Şefika Kurnaz, Balkan Harbinde Türk Kadını. — İstanbul: Timaş Yayınları, 2005. — С. 26–27
2. Illustrated London News. — 01.04.1854. — Declaration of War against Russia.
3. Illustrated London News. — 22.04.1854. — The English & French Alliance.
4. Illustrated London News. — 06.10.1855. — The Russian Hospital at Sebastopol.
5. Nakiye. Kadınlarımızın İçtimaları // in Şefika Kurnaz, Balkan Harbinde Türk Kadını. — İstanbul: Timaş Yayınları, 2005. — С. 32.
15. Neue Wiener Journal. — 29.07.1914. — Franz Joseph I, Manifest „An meine Völker“.
16. Nordböhmisches Volks-Blatt. — 4. Januar 1916.

17. Reichspost. — 2 September 1914.
18. Reichspost. — 13 Februar 1915.
19. Reichspost. — 22 März 1915.
20. Reichspost. — 3 Mai 1915.
21. Reichspost. — 7 Juni 1916.
22. Reichspost. — Juli 1914.
23. Tanin, 8 October 1328/21 October 1912
24. Tanin, 11 October 1328/ 24 October 1912
25. Tanin, 9 February 1328/22 February 1913
26. The Times. — 27.02.1854; 04.12.1854; 19.06.1855..
27. The Ems Telegram. — 13 July 1870.
28. French airmail during the Siege of Paris. Franconian Press 1870

Б. Література

29. Borodziej W., Górny M. Der vergessene Weltkrieg. Europas Osten 1912–1923. — München : C.H. Beck, 2018. — 480 c.
30. Borodziej W., Górny M. Der vergessene Weltkrieg. Europas Osten 1912–1923. Band II: Nationen 1917–1923. — München : C.H. Beck, 2021. — 512 S.
31. Cornwall M. The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds. — New York : St. Martin's Press, 2000. — 501 c.

32. Глібіщук М. В. «Цивілізація проти варварства»: пропаганда на Східному фронті Першої світової війни // Актуальні питання гуманітарних наук. — 2022. — Т. 1, Вип. 57. — С. 50–58.
33. Добржанський О. Буковинські москвофіли в роки Першої світової війни // Велика війна в історії людства. — 2024. — С. 178–181.
34. Ellul J. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. — New York : Vintage Books, 1962. — 365 с.
35. Górný M. Science Embattled. Eastern European Intellectuals and the Great War. — Paderborn : Brill / Schöningh, 2019. — 392 с.
36. Jahn H. Patriotic Culture in Russia during World War I. — Ithaca : Cornell University Press, 1995. — 246 с.
37. Legacies of Violence. Eastern Europe's First World War / ed. J. Böhler, W. Borodziej, J. von Puttkamer. — München : Oldenbourg Verlag, 2014. — 356 с.
38. Lasswell H. D. Propaganda Technique in the World War. — New York : A. A. Knopf, 1927. — 233 с.
39. Liulevicius V. L. War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity, and German Occupation in World War I. — Cambridge : Cambridge University Press, 2009. — 320 с.
40. Мака́р В. Ю., Макух-Федоркова І. І. Комунікація та пропаганда в міжнародних відносинах : навч. посіб. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. — 268 с.
41. McQuail D. McQuail's Mass Communication Theory. — London : Sage Publications, 1983. — 412 p.
42. Мінаєва Т. До питання про втрати російської армії військовополоненими у роки Першої світової війни // Історична панорама: Науковий збірник ЧНУ. — Чернівці : ЧНУ, 2019. — Вип. 28–29. — С. 26–42.
43. Мосієнко О. В. “Внутрішня і зовнішня пропаганда Австро-Угорської та Російської імперій на Південно-Західному фронті...” // Сумський історико-архівний журнал. — 2016. — № XXVII. — С. 72–80.

44. Мосієнко О. В. Інформаційне протистояння на Південно-Західному фронті// Війни і збройні конфлікти у Східній Європі... — Житомир : Полісся, 2015. — С. 30–31.
45. Мосієнко О. “Азіатський ворог”: образ Російської імперії в австро-угорській пропаганді Першої світової війни” // Інтермарум: історія, політика, культура. — 2023. — № 13. — .
46. Morelli A. Principes élémentaires de propagande de guerre. — Bruxelles : Labor, 2001. — 93 с.
47. Nicolai W. Nachrichtendienst, Presse und Volksstimmung im Weltkrieg. — Berlin, 1920. — 226 S.
48. Нечаєва-Юрійчук Н. В. Художня література як засіб пропаганди (на прикладі Першої світової війни) // Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. — 2014. — Вип. 2. — С. 239–247.
49. Philip M. Taylor. Munitions of the Mind: A History of Propaganda (3rd ed.). — Manchester : Manchester University Press, 2003. — 353 с.
50. Ponsonby A. Falsehood in War-Time: Containing an Assortment of Lies Circulated Throughout the Nations During the Great War. — London : Garland Publishing, 1928. — 193 с.
51. Roshwald A., Stites R. European Culture in the Great War: The Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914–1918. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. — 444 с.
52. Сич О. І. Буковинська преса в роки Великої війни: пропагандистський аспект// Перша світова війна у фокусі «плинної нестабільності» : колективна монографія / За наук. ред. С. С. Троян. — Київ : Видавничий дім «Кондор», 2019. — С. 228–242.
53. Сич О. І. Перша світова війна як цивілізаційний феномен // Великі держави у Світовій війні 1914–1918: монографія / За ред. С. С. Трояна. — Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. — С. 129–147.
54. Троян С., Нечаєва-Юрійчук Н. В. Перша світова війна 1914–1918 рр. і маніпуляція свідомістю людини... — Рівне : О. Зень, 2021. — 432 с.

55. Watson A. Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary in World War I. — New York : Basic Books, 2014. — 842 c.
56. Welch D. Germany, Propaganda, and Total War, 1914–1918: The Sins of Omission. — New Brunswick : Rutgers University Press, 2000. — 355 c.

ДОДАТКИ
Додаток А
Карикатура: Turkey in danger

Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://www.brandeis.edu/library/archives/essays/special-collections/crimean-war>.

Додаток Б

Карикатура Цар Микола I (Голіаф) вступає в боротьбу з Турецькою імперією (Давид).

LD 2521

Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://www.brandeis.edu/library/archives/essays/special-collections/crimean-war>.

Додаток В

Карикатура: The Split Crown in Crimea

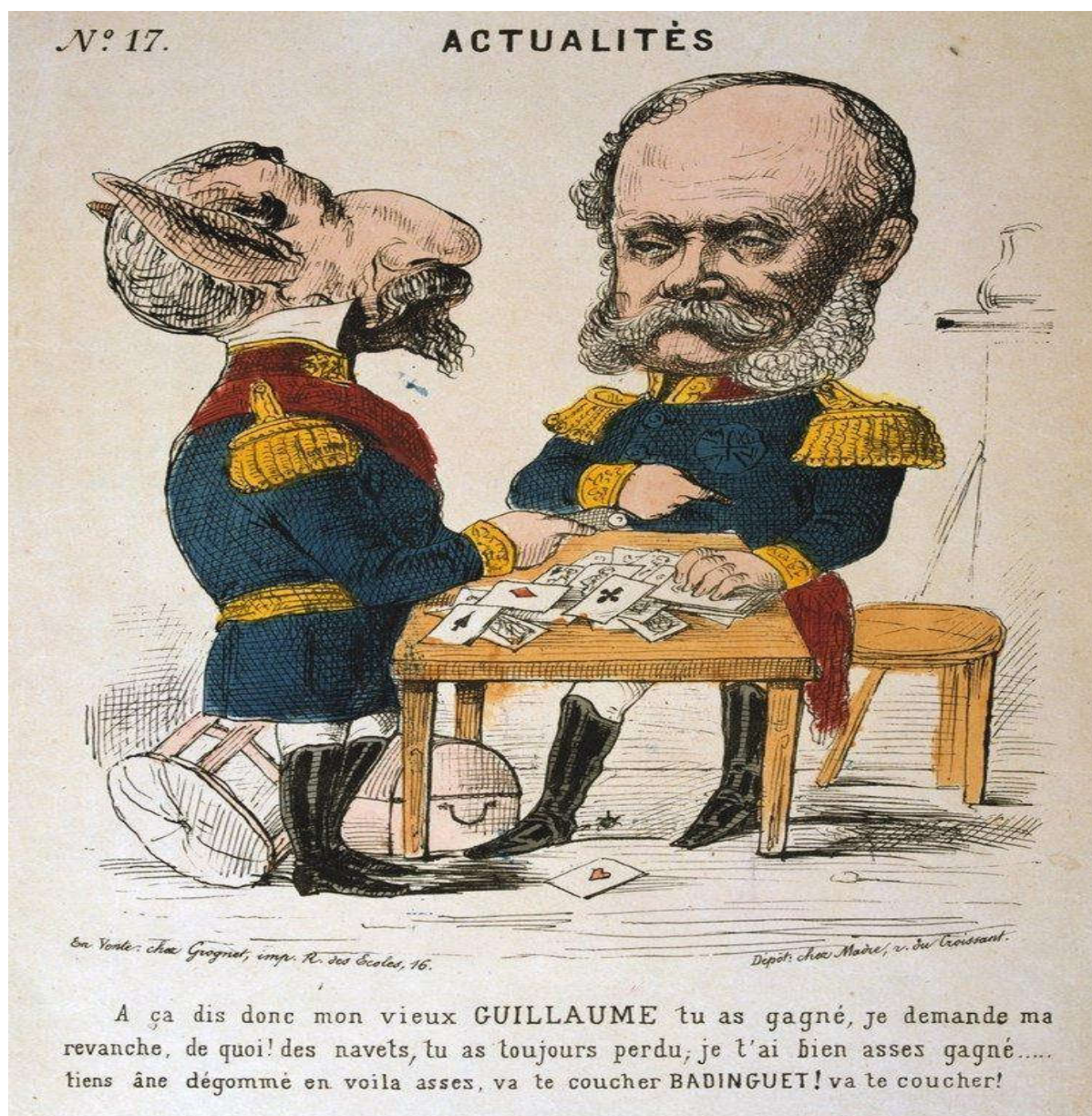

Электронний ресурс. Режим доступу:

<https://www.brandeis.edu/library/archives/essays/special-collections/crimean-war.>

Додаток Г

Карикатура: Napoleon III of France and Wilhelm I of Prussia, Franco-Prussian War

Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://www.meisterdrucke.us/fine-art-prints/Unbekannt/769293/Napoleon-III-of-France-and-Wilhelm-I-of-Prussia,-Franco-Prussian-War.html>

Додаток Г Карикатура:
Le Siege De Paris

LE SIÈGE DE PARIS par GILL

LES CONDITIONS DE M^r DE BISMARCK

— Serfez-moi le Alsace, le Lorraine et Soissons... et les cicâres..
— Boumm !

alamy

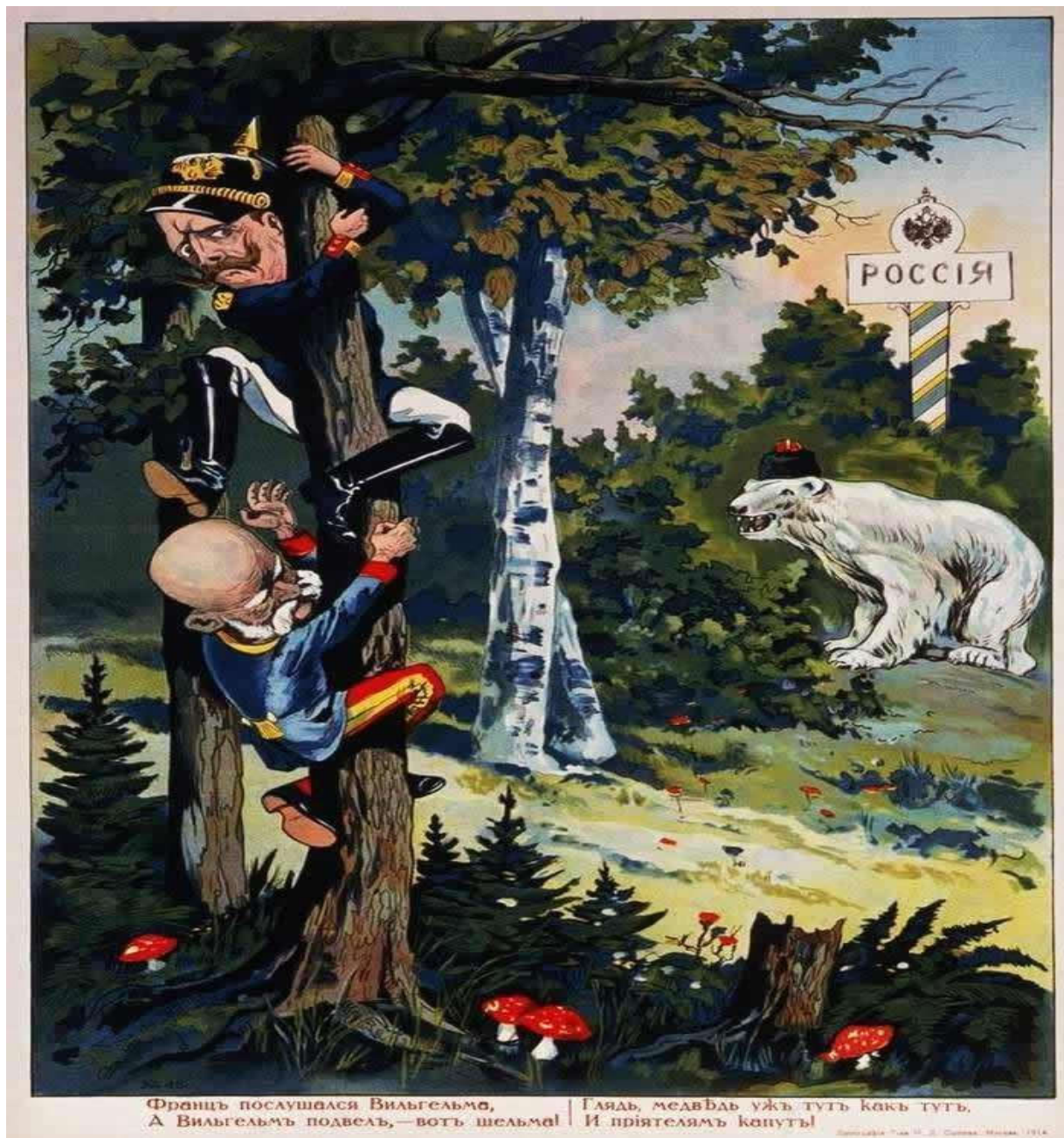
Image ID: T0R633
www.alamy.com

Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://www.alamy.com/franco-prussian-war-1870-1871-siege-of-paris-caricature-the-waiter-of-the-cafe-de-paris-sends-otto-von-bismarck-away-drawing-by-andre-gill-br oadsheet-january-1871->

Додаток Д

**Пропагандистський плакат Російської імперії 1914
рік**

Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://tipolog.livejournal.com/47080.html?thread=47255>

Додаток Е

Пропагандистський російський плакат 1914 рік

Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://www.rferl.org/a/russias-world-war-one-propaganda-posters/29292228.html>

Додаток Є

Пропагандиська листівка приурочена взяттям Львова 1914 рік

Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://photo-lviv.in.ua/halytska-bytva-pid-chas-svitovoji-vijny-yakoyu-jiji-pobachyla-rosijska-propahanda/>

Додаток Ж

Листівка: Russian Troops Crossing the Carpathian Mountains.

Електронний ресурс. Режим доступу:

<https://www.alamy.com/the-great-war-russian-troops-crossing-the-carpathian-mountains-a-p-korkin-a-v-beideman-company-printing-and-lithographic-firm-1914-1915-image463558555.html>

Додаток II

Агітаційний плакат Російської імперії 1916 рік

Електронний ресурс. Режим доступу:

https://www.rare-paper.com/pages/press/9/5-war-loan-russian-wwi-propaganda-postcards?utm_source=.com

Додаток І

Агітаційний плакат Російської імперії 1916 рік

Електронний ресурс. Режим доступу:

https://www.rare-paper.com/pages/press/9/5-war-loan-russian-wwi-propaganda-postcards?utm_source=.com

Додаток І
Карикатура 1914

Електронний ресурс. Режим доступу:
<https://sites.google.com/view/histsources/1/1-3/1-3?authuser>

Додаток Й
Карикатура 1914

Електронний ресурс. Режим доступу:

[https://ww1.habsburger.net/en/media/caricature-treatment-prisoners-war-kikeriki-issu e-27-september-1914?utm_source](https://ww1.habsburger.net/en/media/caricature-treatment-prisoners-war-kikeriki-issu-e-27-september-1914?utm_source)

Додаток К
Карикатура 1915

Електронний ресурс. Режим доступу:

https://www.PropagandaPosters/ww1_triple_alliance_propaganda_portraying/

Додаток Л
Карикатура 1915

Електронний ресурс. Режим доступу:

https://www.reddit.com/r/PropagandaPosters/comments/1f3ya9l/german_cartoon_against_russia_1915_translation/